

PESTEPIDEMIEËN IN ROTTERDAM

DOOR DR. H. C. H. MOQUETTE

WIJ zullen ons bij het geven van een overzicht der pestepidemieën in Rotterdam hoofdzakelijk moeten bepalen tot de zeventiende eeuw; niet, omdat onze stad vóór dien tijd de pest niet binnen haar muren heeft gehad, maar omdat bijzonderheden omtrent de vroegere epidemieën bijna geheel ontbreken. Wat wij uit allerlei bronnen hebben kunnen opdiepen, moge hier een plaats vinden.

Dat de jonge stad sinds 1328 mede haar aandeel gehad zal hebben in de vreeselijke plaag, die, bekend als de zwarte dood, vooral in 1348 en volgende jaren West-Europa teisterde, is wel zeer waarschijnlijk. Voor Gelderland, Overijssel en Friesland zijn er talrijke bewijzen voor het heerschen der pest¹⁾, doch in Holland en Zeeland schijnen toch ook wel slachtoffers geweest te zijn. Vanwaar anders ook hier die angst voor den dood en het laatste oordeel? Meer dan anders het geval was, gevoelde men zich bezwaard over zijn zonden en zocht men hulp bij de kerk, om te ontkomen aan de helsche straffen. En wie het kon doen, richtte zich direct tot den paus, Clemens VI, die kwistig zijn bullen uitdeelde met volkomen aflat van zonden in de ure des doods. Bedroeg voor het bisdom Utrecht²⁾ het aantal dezer bullen in de jaren 1345 tot 1347 slechts vijf, in de pestjaren 1348 tot 1350 tellen wij er niet minder dan negen-en-veertig en in de volgende drie jaren nog twee-en-twintig. Ook het aantal draagbare altaren, dat aan verschillende hooggeplaatste personen vergund werd, van 1345-1347 met slechts één vermeerderd, steeg met zes in de drie pestjaren, doch maar met drie in de volgende driejarige periode.

Onder die personen, aan wie zulk een volledige kwijtschelding van schulden werd verleend, treffen wij ook adellijken aan, die bekend geworden zijn in de geschiedenis van Rotterdam n.l. Daniël de Mathenesse, Daniël de Rodense

1) Dr. K. O. Meinsma. — De zwarte dood. Zutphen. 1924 — beschrijft vooral deze pestepidemie in onze oostelijke provinciën.

2) Gijsbertus Brom: Bullarium Trajectense Dl. II.

en Machtelt, de vrouwe van Voorne. Bovendien zien wij hier meer dan in gewone tijden door allerlei edelen lijftochten vaststellen op hun echtgenooten¹⁾. Men leefde in voortdurende vrees voor de ure des doods. Vele menschen geraakten door die angst uit hun evenwicht en geestdrijvers vonden daar gretig gehoor. Het optreden der „geeselaars”, die dolzinnige scharen, die zichzelf bloedig geeselende van Duitschland uit naar het westen trokken, strekt hiervan ten bewijze. Ook in de noordelijke nederlanden hebben wij ze gehad, al was het dan ook niet in die mate als in de zuidelijke. In 1349 arriveerden in Doornik ongeveer 300 dezer dwepers uit Sluis en 400 uit Dordt en in 1350 nog eens ruim 300 uit eerstgenoemde plaats. Wat hun tot deze boetedoening bracht deelt ons „Het boec van der Wraken” mede²⁾:

vs. 1995. In Dietsche hadden si enen sanc,
Wel gehemaect, redelijc lanc,
die op Gode riep met ernste groot,
dat Hi se hoede van der gadoot.

vs. 2033. ende riepen tot Gode met oetmoede,
dat Hi se van der gadoot hoede.

In het middelnederlandsche lied, dat ons is overgeleverd, komt wel eerst de bede:

Jesus, dor dine namen dry,
nu make uns hier van sunde vry.

maar daarop volgt dadelijk:

Jesus dor dine wunden rod
behod ons van den gehen dod.

Die „gadoot”, „gehe dod” of „mort soudaine” in het waalsche lied der geeselaars is de oude naam voor de pest, die zulk een buitengewoon snel (gauw) verloop had.

En zou zich nu bij die schare uit Dordt geen enkele Rotterdammer gevoegd hebben, noch bij de schare Zeeuwsche en Hollandsche geeselaars, die in Sept. 1349 propaganda kwamen maken in Londen?

1) Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam. Dl. IV.

2) Zie: P. Frédéricq. Corpus documentorum inquisitionis neerlandicae Dl. II 121; 128; 136 vlg.; III 25.

Van andere pestepidemieën in de 14de en het eerste kwartaal der 15de eeuw weten onze kroniekschrijvers te gewagen, maar of Rotterdam toen ook getroffen is, blijkt uit geen enkel bericht. In de 15de eeuw geeft waarschijnlijk de pest aanleiding tot het ontstaan der broederschap, die zich tot levens-taak gesteld had de zieken te verplegen en de dooden af te leggen en te begraven. Dat waren de Cellebroeders, ook wel Alexianen of St. Alexiusbroeders geheeten, die zich eerst aan geen regel wilden binden, doch later zich tot een orde vereenigd hebben, welke de goedkeuring verwierf van paus Sixtus IV (1471-1484). In 1421 vinden wij de „arme broederkens” al in Leiden, vóór 1440 zijn zij in Amsterdam en in 1441 worden zij toegelaten in Rotterdam. In deze drie steden mogen wij hun optreden wel in verband brengen met de in onze kronieken opgegeven epidemieën van 1420 en 1438. In 1475 stond Amsterdam aan Cellezusters toe, de inwoners in ziekte en dood bij te staan; Rotterdam volgde in 1485 dat voorbeeld en gaf verlof aan vier „devote vrouwen, die genoemd zijn broodsusteren”, om zich hier te vestigen en alle menschen te dienen in ziekte en in ellende „alsoe wel in pestilentietijden als anders”. Zij moesten beloven overal te zullen gaan, waar haar hulp verlangd werd, bij dag en nacht, iedereen om Godswil te helpen en slechts aan te nemen, wat haar vrijwillig gegeven werd. Deze Cellebroeders en Cellezusters heetten naar hun gewaad ook wel zwarte broeders en zusters. Het zijn onze oudste diaconen en diaconessen geweest.

In 1451 hadden Holland en Friesland ook zwaar te lijden van de pest. De landsheer Philips van Bourgondië verontschuldigde zich 11 Juni 1452 bij het doen eener bede, dat hij die niet in persoon kwam verzoeken „omme die pestilencie wille, die een wijl tijds zeer groot in onsen landen van Holland ende van Friesland geweest heeft ende ook nog is”, waarom het niet geraden was hierheen te komen.

Blijkens allerlei keuren moet de pest o.a. te Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam ook nog geheerscht hebben van omstreeks 1467 tot 1469.

Voor de zestiende eeuw is ook al niet te roemen over onze bronnen, waarin wij konden hopen iets te vinden omtrent

epidemieën alhier. Wij hooren van pestilentie in andere steden in de jaren 1514, 1517-1518, 1522, 1534-1536 en 1556-1557. Dat Rotterdam niet gespaard gebleven is, kunnen wij verwachten in dien tijd van oorlog, hongersnood, duurte en de naweeën dezer rampen – allerlei besmettelijke ziekten. Dat mogen wij ook afleiden uit enkele besluiten door de vroede vaders af en toe genomen.

Met de gelegenheden om zieken te verplegen zag het er in de 16de eeuw in Rotterdam niet best uit. Men had het groote gasthuis, maar dit werd langzamerhand geheel bijgetrokken bij het daarnaast gelegen raadhuis; de „siekke duel” aan de vest bij Pompenburg, bestemd voor lijdens aan besmettelijke ziekten, was evenmin voldoende. De onderhandelingen van de vroedschap in 1536 met de buitenvaders van het St. Annaklooster aan de Goudschewagenstraat, om dit te mogen inrichten tot een ziekenhuis, wijst wel op een tijd van ziekte of vrees daarvoor. De zusters zouden levenslang onderhouden worden, maar daarvoor de krankten verplegen. De broodzusters schijnen dan wel als verpleegsters van het tooneel verdwenen te zijn! In 1547 bestaat het plan om op het terrein van het klooster een pestilentiehuis te bouwen, in 1551 spreekt men zelfs van een gasthuis en twee pestilentiehuizen, n.l. een voor de rijken en een voor de armen. Pas 29 April 1556 wordt definitief besloten tot den bouw van een pesthuis aldaar. Toevallig zal het wel niet zijn, dat in die vergadering van 29 April en de volgende van 7 Mei de wedden van verschillende geneeskundigen vastgesteld worden. Het tractement van de stadsvroedvrouw wordt verhoogd, de beide doctoren mr. Gijsbert Back en mr. Pieter Tholmaer zullen ieder jaar vrij tabberdlaken hebben en vrij accijns van het in huis gedronken bier; de wedde van mr. Clais, stadschirurgijn, wordt van twaalf op twintig Car. gulden 's jaars gebracht. Op de rekening van dat jaar komt ook nog de betaling voor aan „de vrou upten zyeckendoel”. Er heerschte hier sinds 1555 de grootste ellende. Koren was niet dan tegen hoogen prijs te verkrijgen en de stad kocht dus zooveel mogelijk op ten behoeve der arme burgers. De heeren van den gerechte besloten in 1557 hun gewonen maaltijd op Koppermaandag niet te houden, doch dit geld te be-

steden voor de armen, die tien weken lang 12 Car. gulden uit de stadskas ontvingen.

Voor 1593 is het niet noodig ons te behelpen met vage berichten, die op ziekte wijzen. De vroedvrouw door burgemeesteren aangenomen „onder desulke van de gaeve Gods” werd 5 Nov. 1593 in haar dienst gecontinueerd. Naast deze pestvroedvrouw hooren wij ook voor het eerst van een pestmeester, n.l. mr. Jan Woutersz, die in dat jaar zijn aanstelling kreeg ¹⁾. Hoe de pest hier toen heeft huisgehouden moge blijken uit een korte aantekening in een der registers van de weeskamer ²⁾, waarin van het gezin van Jacob Cornelisz. in de Oostmolenstraat in October 1593 gezegd wordt: „daert all uytgestorven is”. Ook in 1594 was de gezondheidstoestand hier nog heel slecht en mr. Jacob Verlou „doctor deser stede” kreeg uit aanmerking van de menigte zieken in het gasthuis als elders en ook om de „verdiertheyte des tijds” verhooging van tractement. Het is als in 1556, duurte van het koren, armoede en tengevolge daarvan bedelarij. Ook in 1595 en 1596 sterven er blijkens de doodboeken dikwijls terzelfder tijd verscheiden leden uit één gezin, wat wel op het aanhouden van een besmettelijke ziekte wijst. Het in 1556 gebouwde pesthuis, dat in 1563 bij den grooten brand was vernield, doch daarna herbouwd, heeft in 1598 de weezen moeten opnemen en in 1599 bouwde de stad toen een nieuw pesthuis op het oosteinde van de Hoogstraat op het terrein van het Predikheerenklooster, naast het nieuwe gasthuis. Was in het laatste decennium der 16de eeuw tengevolge van oorlog en ziekte de bevolking van gast- en pesthuis bijna voortdurend abnormaal hoog geweest, ook weeshuismeesters hadden te klagen over een grooten aanwas van bevolking door dezelfde oorzaken. Aanvragen van hen om geldelijken steun aan de stedelijke regeering zijn aan de orde van den dag. Loterijen vooral schijnen toentertijd een geliefd middel te zijn geweest om de finantiën te versterken. Jaarlijksche rijffel- en trekspelen werden in 1593 en 1597 aan het weeshuis toegestaan; in 1595 bracht een loterij ruim f 40.000 op.

In de 17de eeuw liet deze plaag ook alweer niet lang op

1) Verklaring voor not. Van Aller d.d. 15 Jan. 1621.

2) Inventaris van het archief der weeskamer no. 268.

zich wachten. Van den zomer van 1601 tot het voorjaar van 1604 leefde onze stad, evenals geheel Holland en Utrecht, onder den druk daarvan. Vooral Amsterdam had het hard te verantwoorden, maar al heeft dan ook Rotterdam niet tot de zwaarst getroffen steden behoord, onophoudelijk trokken toch ook hier de begrafenisstoeten door de straten. Geheele gezinnen stierven in korten tijd uit. Mr. Jan Woutersz. verklaarde, dat in 1602 „verscheyden huysen mette Goodts gave waeren ontsteecken”, dat er heel veel menschen overleden waren en hij daarvan aantekening had gehouden ¹⁾. Cornelis Jeroensz. en zeven zijner kinderen werden in zes weken tijds weggerukt; Thomas Broecman verloor binnen twee maanden zijn vrouw en zes kinderen; notaris Esau van der Heyden zag van 11 tot 25 October 1603 zijn zoon, zijn vrouw en zijn schoonzuster uitdragen en volgde hen 27 December. In de doodboeken wordt meermalen niet eens de naam van de(n) overledene meegedeeld. Nu eens is er een vrouw in een schuur of een kelder gestorven, dan een manspersoon ten huize van die of die of in die of die straat. Een „schaemel vrou”, „een schaemel man” of „een oude vrou”, heeft meestal geen naam. Soms is de aangifte nog vager en lezen wij van een „doode”, die ten huize van iemand of ergens in een straat gestorven is ²⁾. Evenals bij de vorige pestepidemie treffen wij heel dikwijls de kantteekening aan: „niet te vinden”, d.w.z. dat er omtrent deze dooden niets bekend is en de familie niet gevonden is, zoodat de weeskamer geen kennis kon nemen van de achtergelaten goederen aan onmondigen toebehoorende.

Wij mogen wel aannemen, dat in vele gevallen de familie van een aan de pest overledene zich gehaast heeft het besmette huis en de stad te verlaten; in October 1593 berichtte de kamerbewaarder der weeskamer, die een onderzoek had moeten doen, dat de deur dicht was en er een slot

1) Verklaring voor not. Van Aller d.d. 15 Jan. 1621. Het bedoelde register is verloren gegaan.

2) Men moet niet vergeten, dat èn de doodenlijsten van de weeskamer èn die in de kerkerekeningen ten doel hadden den nagelaten boedel voor de weeskinderen te laten inventariseeren of op te geven, hoeveel geld de kerk voor het begraven kreeg. Armen moet men dus niet in die registers zoeken.

aangehangen was. Andere kantteekeningen zijn even wel-sprekend. Zoo bij „Pieter (Meynaertsz.) de backer in de Sandtstraet” in October 1602: „is doot met alle de kinderen”, wat in December 1602 nog eens herhaald wordt bij den dood zijner vrouw. Bij den dood van Balten den wijnverlater wordt Nov. 1603 opgemerkt: „is doot met zijn huisvrouw ende kinderen”. Waarschijnlijk is dit Balten Hubrechtsz., die van 11-18 November drie kinderen verloor! Dood-gravers en kosters hadden het druk en vergissingen waren dus te verwachten; de aantekening bij den dood op 12 Mei 1603 van Vranck Woutersz. in de Hofstraat „is abusive, alsoe dese man noch leeft”, bewijst dat. Bij de vorige epidemie had meer dan één dokter en chirurgijn tot de dooden behoord, van 1601 tot 1604 vinden wij op de doodenlijsten: dr. Vigilantius, onder welken bijnaam dr. Georgius van Teylingen bekend was, een doctor in de medicijnen, dr. Bernaerdus geheeten, ten huize van mr. Pieter van der Stock en verder de chirurgijns mr. Henrick Jansz. van Sommerdijck, mr. Melchior van Outheusden, mr. Christiaen en zijn kind¹⁾, mr. Nicolaes Jansz. Vergoes met zijn huisvrouw, mr. Dirck Henricxs en mr. Pieter van der Stock. De vroede vaders onzer stad bleven evenmin gespaard. Ik noem de vroedschappen Arent Jacobsz. van Hasendonck met zijn vrouw en zijn zoon Pieter Arentsz. Hasendonck, weeshuismeester, Clement Adriaensz. van Stolwijck en zijn vrouw, Adriaen Claesz. van der Aa, Dirck Jansz. van Coelen, Vranck Vranckensz. van Beest en zijn vrouw, Elandt Cornelisz. van Hogendorp²⁾, die tevens gasthuismeester was, den hiervoor genoemden mr. Nicolaes Jansz. Vergoes, Christiaen Willemsz. Cleyburg en Pieter Claesz. van der Horst, bij wie ik dan nog kan voegen Cornelis Adriaensz. Wittert, den penningmeester van de visscherij, Willem Cornelisz. van Noorden, leproosmeester, met zijn vrouw en den secretaris der stad Cornelis Jansz. de la Ryve. De secretaris mr. Pieter Vroesen had een kind verloren en ook de pensionaris mr. Helias van Oldenbarnevelt. Had de Latijnsche school

1) Zijn vrouw was in Aug. 1593 gestorven. Waarschijnlijk mr. Christaen van den Ende.

2) Zijn vrouw was in Februari 1594 gestorven.

in de vorige epidemie, in Mei 1593, haar rector, mr. Cornelis Meynertsz. Boon, te betreuren gehad, nu moest zij 26 Aug. 1602 diens opvolger, Arnoldus Henricksz. van Scherpenzeel, grafwaarts dragen. De oorzaak van al deze sterfgevallen, waarvan zoovele in één gezin, is niet opgegeven, maar aan de pestilentie zal toch zeker het grootste aantal te wijten zijn.

Het duurde tot 1624 ¹⁾ eer weer de gevreesde ziekte uitbrak en Rotterdam opnieuw het lot deelde van verschillende andere steden, o.a. van Delft, Den Haag, Amsterdam en Utrecht. De binnenvader van het pesthuis alhier heeft nauwkeurig aantekening gehouden van de sinds 8 April 1624 tot 26 Juli 1626 opgenomen zieken. Van de 885, die daar verpleegd zijn, stierven er 443. Hoe het sterftepercentage buiten het pesthuis geweest is kan men moeielijk nagaan, daar in de dood- en grafboeken niet alle dooden en in de weesregisters o.a. geen kinderen vermeld worden; gast- en pesthuis hadden een eigen kerkhof en daarom komen de in die inrichtingen overledenen ook niet in de hierboven genoemde registers voor. Slechts bij vergelijking met het aantal dooden in voorgaande en volgende niet-pestjaren kan men zien, dat er ook ditmaal velen aan deze kwaadaardige infectie ten offer vielen. De doodsengel betrad ook nu niet alleen de huizen der armen, hij spaarde de gezeten burgerij evenmin. Dag aan dag waren er graven in de Groote en Prinsenkerk geopend. Er was geen ruimte meer op de kerkhoven om den minder gegoede dooden een laatste rustplaats te bereiden en 3 Juli 1624 al nam de vroedschap het besluit om de kerk van het Boshuis met het erf daarnaast op het Roodezand ²⁾ als begraafplaats te doen inrichten. En telkens hoorde men de doodsklok luiden en werd men herinnerd aan de broosheid van het leven. De secretaris der weeskamer is blijkbaar onder den indruk daarvan en begint het doodenregister 26 Jan. 1625 met een „In den naeme des Heeren, Amen”. Een arme wordt nu niet meer afzonderlijk geboekt, maar ineens opge-

1) Enkele gevallen kwamen ook wel in dien tusschentijd voor. Zoo vermeldt de latere secretaris der stad, mr. Anthonis Willemsz. van der Aa, dat zijn halfbroeder Pieter in 1617 aan de pest bezweek. De pest heerschte toen o.a. tamelijk erg in Amsterdam.

2) Dit is de oude St. Pieterskapel of -kerk, later de Engelsche Courtkerk, ten slotte de Fransche kerk.

geven het aantal dooden op kosten van de diaconie begraven. Dat de volksbuurten, zooals bij alle besmettelijke ziekten, ook nu het meest getroffen werden is vanzelfsprekend. De eerste zieken in het pesthuis woonden op het Roodezand; zeven personen in één huis waren daar aangetast. Pannekoekstraat, Langelijnstraat, Kikkersteeg, Banketstraat, Schiedamschedijk, Vijversteeg, Stinksteeg en Nieuwehaven bij de Pakkenbrug behoorden tot de meest besmette straten. Van 18-20 April 1624 werden zes kinderen uit één gezin in den Oppert in het pesthuis opgenomen en stierven allen. Op onze vloot en op de Statenwerf heerschte de pest, evenals onder de soldaten, die hier in garnizoen lagen of hier tijdelijk een onderdak hadden gevonden, o.a. verschillende Schotsche regimenten. Op de schepen, o.a. van kapt. Maerten Harpertsz. Tromp, kapt. Juynbol en kapt. Boer Jaep kwam pest voor; kapt. Schrevel Jacobsz. stierf en onder de dooden behoorden in 1625 kapt. Lambrecht Hendriksz. van den Briel, meer bekend als Moy Lambert ¹⁾, en zijn vrouw.

Een bootsgezel, een soldaat, lezen wij telkens in de doodregisters. Meestal waren het vreemdelingen en hun namen waren voor de kerk en de weeskamer niet van belang. Ook de hoogereren in rang werden gewoonlijk op dezelfde wijze ingeschreven, b.v. een Engelsch luitenant, een Fransch edelman, een sergeant van de Franchoyzen; zoo treffen wij zelfs „een Engelsch predikant” aan.

In het pesthuis, waarvan het benedengedeelte als dolhuis diende, bleven het personeel en de vaste inwoners ook niet vrij van de ziekte. Malle Jacob en nog acht zwak- en krankzinnigen gingen er aan heen; twee dienstmaagden, o.a. de pestmeid, werden ziek, doch herstelden. Een zuster van den binnenvader, mr. Gerrit Jacobsz. stierf; hijzelf lag twee maanden ziek daaraan; ook Anna Jacobs, de gewezen moeder en inwonerster van het pesthuis is in 1625 onder de dooden. Het gasthuis, waarin vele zieken werden opgenomen, voordat pest was geconstateerd, was natuurlijk eveneens een haard van besmetting. Het „joncwijf” en de

1) Moy Lambert was echter 75 jaar oud en daar in het grafschrift niet van de gave Gods gesproken wordt, is de doodsoorzaak waarschijnlijk een andere dan pest geweest.

binnenvader Crijn Jansz. stierven 11 en 14 Mei 1624 in het pesthuis. Was in Sept. 1594, tijdens de epidemie, de moeder van het gasthuis gestorven, Lijntje Willems, binnenmoeder kreeg in 1624 en 1625 de ziekte, maar genas beide keeren. En het oudemannenhuis en het vrouwenhuis hadden de moeder te betreuren; in beide huizen kwamen meer gevallen voor, zoo ook in het weeshuis. Erger nog was het in den Lombard, die trouwens ook bij vroegere epidemieën zijn contingent had geleverd. In Sept. 1594 behoorde onder de dooden „de minne” in den Lombard, in Juli 1595 een kind, van Aug.-Dec. 1602 vijf kinderen van „Beatris in de Lombard”, in Nov. van dat jaar twee knechts. Bij de epidemie van 1624 brak in deze inrichting ook al heel spoedig de ziekte uit, 25 Juni nam het pesthuis een knecht daarvan op, 13 Juli den onderkassier en een jongen, welke laatste twee dagen daarna stierf; 16 October 1624 weer een knecht. Het gezin van den lombardhouder Franchois Susio werd zwaar getroffen. Hijzelf stierf in Juli, zijn zoon en opvolger in September 1624.

Kon van Rotterdam in 1602 niet als van Amsterdam getuigd worden, dat tot 14 Augustus toe geen der burgemeesteren, schepenen, thesauriers, regenten van 't weeshuis, predikanten, ouderlingen, diakenen, huiszittenmeesters rectoren of leermeesters in de Latijnsche school daaraan gestorven waren ¹⁾, ook bij deze epidemie telde men in Rotterdam in de hoogere kringen vele slachtoffers der ziekte. In Januari 1625 kwamen er twee vacatures in de vroedschap en in den loop van het jaar nog drie; in 1626 liet Cornelis Merchys, een der tresoriers, zijn plaats leeg; de oud-burgemeester Keyser en zijn zoon stierven, de secretaris Smoutius met zijn kind en moeder en de kerkmeester Willem Letterhuys. Velen van de stadsregeering hadden verder leden van hun gezin te betreuren, n.l. niet minder dan acht hun huisvrouwen en verschillende een of meer kinderen; dr. Pieter Willemsz. van Goeree zelfs vier kinderen. Behalve andere geneesheeren stierf dr. Johannes Bontius, „ordinaris medicyn deser stede”. Jhr. Willem Suermondt en jhr. Eustacius Suermondt met zijn vrouw en zoon werden naar hun laatste

1) Amsterdam door Jan Wagenaar Dl. I.

rustplaats in de kerk gedragen. De kamerbewaarder van de weeskamer kon geen tijd meer vinden om na ieder sterfgeval zelf te onderzoeken of er ook minderjarige kinderen waren achtergebleven en 26 April 1626 besloten weesmeesters daarom voortaan de weduwnaars, weduwen en naaste vrienden ter weeskamer te ontbieden.

Na Juli 1626 bleef het pesthuis 26 maanden van zieken bevrijd, daarna kwamen er tot 1633 telken jare een paar gevallen, bij enkele waarvan uitdrukkelijk is opgegeven, dat de zieke besmet is geweest met de gave Gods. In 1630 zijn 29 zieken ingeschreven in het pesthuisregister. Drie daarvan zijn in Juni uit den Lombard gekomen, van wie twee stierven, o.a. de zoon van den lombardhouder.

In 1634 brak opnieuw een hevige epidemie uit, die tot 1637 heeft geduurd. Het register door mr. Gerrit Jacobsz. bijgehouden loopt van 6 Sept. 1634 tot 19 Oct. 1635. Van de 638 tot dat tijdstip verpleegd stierven er 295, zoodat het sterftecijfer iets lager was dan bij de vorige epidemie. Ook in 1636 bleef de pest heerschen, doch na November had zij vrijwel uitgewoed. In September en October 1635 schijnt de ziekte wel op haar hoogst geweest te zijn. Den 29sten September kwamen er 17 zieken in het pesthuis, waarvan er 12 stierven, 10 October waren deze cijfers 18 en 8. Den 18den October moest men daar tien dooden afleggen. Het is een vreeselijke tijd voor Rotterdam geweest en door een onderzoek in archiefstukken van allerlei aard komt men wel tot het besef, dat zij, die zoo'n epidemie hebben meege maakt, daarvan een herinnering als van een gruwelijke nachtmerrie gehouden moeten hebben.

Onze bronnen geven ook eenig antwoord op de vraag, wat men eigenlijk onder pestilentie verstond. In de middeleeuwen rekende men daartoe ook wel andere besmettelijke ziekten. Ten slotte gaf men dien naam aan de zoo boven alles besmettelijke ziekte, ook aangeduid als pestiale of contagiouse ziekte, die al in de 16de eeuw pest heette¹⁾. Andere namen, ontleend aan de symptomen der ziekte zijn voor de middeleeuwen de „gadoot”, later de haastige ziekte en de heete

1) Men vergelijke hiermee het Engelsche woord „plague” voor pest.

ziekte. Het meest gebruikelijk is misschien wel de naam „gave Gods” geweest, een uitdrukking, die of als zuiver euphemisme te beschouwen is of waarin gave de nu geheel ongebruikelijke beteekenis zou hebben van iets, dat gegeven is, zonder daaraan het bijgegrip van „schenking” te hechten. Gave Gods zou dus iets zijn door God gegeven, n.l. een ziekte, direct door God gezonden. Van een dergelijke eenvoudige beteekenis van „begaven”, dat in verband met de pest ook gebruikt wordt, b.v. begaafde tijd (= pesttijd), zijn voorbeelden te vinden ¹⁾. Misschien ziet de benaming op de hooge koorts. Begaven toch kon ook beteekenen in geestvervoering brengen, bezielen, waaruit zich de beteekenis van begaving (= stuipen, toeval) ontwikkeld heeft. Koortsfantasieën hebben misschien doen denken aan geestvervoering. En een hevige, brandende koorts was wel een der opmerkelijke verschijnselen van de pest. In 1624 zouden te Amsterdam tengevolge van de „heete ziekte” zelfs eenige menschen als zinneloos in het water gesprongen zijn ²⁾. Gadoot en haastige ziekte ziet op het snelle en doodelijke verloop dezer ziekte. Meermalen treft men twee, ja zelfs drie benamingen te gelijk aan, b.v. „de heete ofte besmettelycke sieckte alias pestilentie” (1635), of „de heete sieckte ofte pest, geseyt gave Gods” (1636).

Wij hebben ook bij de vorige epidemieën gezien, dat oorlog, hongersnood en pest niet ten onrechte in één adem genoemd worden. Het verblijf in legerkampen met hunne onhygiënische toestanden gaf tot allerlei besmettelijke ziekten aanleiding. Dysenterie kwam daar veelvuldig voor en lijders aan den rooden loop, ook wel bloedloop of „rootmenisoen” geheeten, werden, evenals de Lazaruszieken met huiduitslag, ondergebracht in de pesthuizen. In 1348, hooren wij, is „dese plaghe (pest) gevolcht den bloedloop, ontallycke menschen met eene noyt ghehoorde manier van smerte verterende, midtsgaders een heylich vier (= St. Anthonievuur), het vleesch tot de beenen toe afknagende ende vernielende, alsoo, dat het de doode lichamen, noch niet beaerdt, ont-

1) Verwijs en Verdam. Mnl Woordenb. „Mit groter droefheit des herten begavet”, „mit vruechden ende mit rouwen te samen begavet.”

2) Casparus Commelin. Beschrijving van Amsterdam.

steekende, verteerde ende tot het been toe vernielde" 1). In de Stads-kameraarsrekeningen van Utrecht leest men van betaling aan den chirurgijn in 1556 voor het aderlaten van 42 personen „besmet wesende van der peste ofte 't roode buyckuyvel", het St. Joostgasthuis buiten Utrecht bestemde men in 1557 voor alle sieke personen „besmet mette pestilency ende roode buyckeovel" en in 1558 kregen twee vroedvrouwen in last tot alle zieke personen te gaan „dewelke soude moeghen besmet zijn met pestilentie, 't rode buykuvel, pokken ofte andere miserabele ziekten" 2). Ook in het Utrechtsch plakkaatboek wordt in 1602 gesproken van de pest of „rooden buyckeovel", maar er zullen ook hier wel twee verschillende ziekten mee bedoeld zijn. In Delft nam het pesthuis niet alleen de arme „pestelingen" op, maar ook hen, die leden aan rooden loop, legerziekten en andere besmettelijke ziekten. In den zomer en den herfst woedde de pest gewoonlijk het hevigst; ook als zij een jaar overbleef was men in het voorjaar soms dagen of weken vrij van de ziekte.

De bekende dr. Johan van Beverwijck (1594-1647) te Dordt zegt in zijn werk „Schat der gezondheydt en ongezondheydt" (2, 46a), dat de eerste verschijnselen der pest ook op andere ziekten kunnen wijzen, „waerdoor ghebeurt, dat so yemant begaeft is of niet in 't beginsel dickwils onseker valt". Dit blijkt ook wel uit de talrijke meeningsverschillen tusschen mr. Steven Jacobsz. Wassenburgh, die door mr. Hans Woutersz. opgeleid, in 1621 tweede pestmeester was geworden en den in 1618 aangestelden binnenvader van het pesthuis mr. Gerrit Jacobsz. van Luchtenburg, sinds 1634 tweeden pestmeester. In het door den laatste gehouden register der zieken vinden wij telkens aantekeningen, die geen hoogen dank moeten geven van mr. Stevens bekwaamheid en ijver. Van het onderzoek van den pestmeester hing de opname in het pesthuis af, want de zieke moest eerst een certificaat inleveren. Dat onderzoek van mr. Steven nu was volgens mr. Gerrit dikwijls heel oppervlakkig. Telkens

1) Römer. Kloosters en abdijen in Holland en Zeeland, bl. 645. Aanhaling uit: Mudzaert. Kerck. Hist.

2) J. J. Dodt van Flensburg. Archief voor kerkelijke en wereldsche geschiedenissen III, bl. 230 en 231.

krijgen wij in 1635 opmerkingen als: „door Steven uitgeset, komt weder in”, „Steven set haer ut, heel onbequaem”, „Steven heeft haer uitgeset den 23 deser, viesenteert haer weder in” (26 Sept.). Kort en bondig teekent mr. Gerrit bij enkele gevallen aan „en hadde (of heft) de pest niet”. Een paar maal lijdt de patient volgens den binnenvader aan „lasarye”. Dan was er een man, die 21 Nov. 1625 volgens mr. Steven een „klapoor” had, d.w.z. een boosaardig gezwel van anderen aard en daarom door hem was ontslagen. Uit de opmerking „ende was 'sanderen daegs doet” blijkt de twijfel van mr. Gerrit aan zijn collega's diagnose. Een vrouw met pokken werd 15 Sept. 1635, een dag na haar opname, door den binnenvader zelf verwijderd. Den 31sten October 1630 kwam een kraamvrouw „ende is utgeslaegen ende ick kan geen geswel voelen”. Hij stuurt haar 4 November naar het gasthuis en teekent aan „heft de pest niet gehat”.

Het gasthuis haastte zich natuurlijk ieder verdacht geval naar het daarnaast gelegen pesthuis te doen overbrengen. Den 20sten Juli 1626 was dit het geval met een jongen, die den 26sten stierf. De heeren waren het er weer niet over eens. Mr. Steven had den zieke 25 Juli 's avonds nog een drank ingegeven, die volgens zijn criticus geen genezing kon brengen, omdat de jongen „aen de loep ging”. Mr. Gerrit had aangeraden den lijder nog te „koresiven”¹⁾, maar de pestmeester wilde er niet aan. 1 Juni 1633 zond het gasthuis een waalsche vrouw, die 26 Juli stierf, doch niet aan de pest maar aan koudvuur in het been. Nijdig merkt mr. Gerrit hierbij op: „sij en quam ons niet toe te houwen, maar de vaders (van het gasthuis) hebben ons daer niet van willen betalen; wij niet mer op die voet”. Het komt dan ook meermalen voor, dat de patiënten naar de zusterinrichting worden teruggestuurd.

Als echte verschijnselen van pest komen in onze bronnen voor: hooge koorts, pestbuilen en uitslag. Wij hebben al gezien, dat in Utrecht de chirurgijn als geneesmiddel aderlatingen toepaste. In Oct. 1635 maakte een jongedochter hier haar testament, maar kon niet meer teekenen „overmidts de heete cortse ende de pest, dewelcke haer onder de leden

1) Corrosiven = met bijtende middelen behandelen.

lach". Over de behandeling der pestbuilen laat de binnenvader zich een enkele maal uit. Een soldaat, die 12 Juli 1625 uit het gasthuis kwam, was door mr. Steven niet dadelijk verbonden en daaraan schreef diens zwartkijker waarschijnlijk het overlijden toe. Ook ging de eerste pestmeester misschien wel eens wat hardhandig te werk, want 25 Juni 1635 verliet een vrouw, die niet genezen was, het pesthuis, omdat zij vreesde door mr. Steven verbonden te worden. Een vrouw, die 23 Mei 1635 inkwam „hadde de gawe in haer rechter lies, is versacht den 30 dito" zegt mr. Gerrit. De laatste en zijn medehelper, een kuiper, gaven 18 Oct. 1635 een attest af, dat een matroos onbekwaam was mee scheep te gaan, daar deze op twee plaatsen in zijn lichaam „de heete of besmettelycke ziekte alias pestilentie" had. De chirurgijn had den patient den vorigen dag op de eene en heden op de andere plaats „deurgevlymt" en de kuiper had den man vastgehouden. De eerste en de ziekentrouster Corstiaen Carels verklaren 3 Sept. 1635, „Grietgen Claesd., dewelcke de heere mette pest heeft besocht, dagelix te hebben gevisiert, vertroost ende verbonden". Als een pap om het vuur uit de pestkolen en -builen te trekken wordt opgegeven: druivendrek, saffraan, mithridaat, theriaak en mosterdzaad, aangemengd met terpentijn. Ook moet een probaat middel geweest zijn, een gedroogde pad een weinig in azijn gekookt op de zweren te leggen, die heel dikwijls onder de ooren, de oksels en in de lies voorkwamen ¹⁾. Tegen het pestgift schijnt men ook lapis besar gebruikt te hebben, zooals uit sommige doodschulden blijkt.

Vooraf dat snelle om zich heen grijpen der ziekte en die plotselinge sterfgevallen maakten zoo'n vreeselijken indruk. Hooren wij in 1625 van een soldaat, die op straat was doodgebleven of van een man, die in de poort van het gasthuis stierf, in 1634 en 1635 komen dergelijke gevallen telkens voor. Kort maar veelzeggend zijn alweer de aantekeningen in het register van het pesthuis. 18 Sept. 1634 kwam Cateline uit het weeshuis „was doot"; 10 Oct. 1635 kwamen er twee, die al dood waren en wier naam men niet eens te weten was gekomen; 9 Aug. en 7 Sept. werd er een stervend kind opgenomen,

1) Woordenboek der Nederl. taal. Dl. XII. 1381.

waarvan men niet wist, waar het vandaan kwam; 21 Sept. 1635 lezen wij van een vrouw „sterft voor die port; ick nem haer in sonder laeten, sterft sonder opghebet te worden; dus bereit hij ons werck tot alen tijt”¹⁾. Hoe radeloos de menschen soms waren blijkt uit het geval van een kraamvrouw, die, meenende de pest te hebben, 23 Mei 1635 met haar kind wilde opgenomen worden en den binnenvader met een mes dreigde. Drie dagen later moest zij er toch uit, omdat zij de pest niet had.

Het pesthuis en het gasthuis lagen vol zieken en waar in een gezin de ziekte was uitgebroken bleef het gewoonlijk niet bij één geval en was ook de geheele buurt direct besmet. Jong noch oud, rijk noch arm wordt gespaard. Het verlies van vier of vijf kinderen in één gezin is geen zeldzaamheid. Als een bijzonderheid vermeldt het pesthuisregister het, als ouden van dagen genezen vertrekken, zooals in Juli 1629 een vrouw van 79 jaar en in Oct. 1631 een Schot van 82 jaar. Ook nu in 1635 werden geheele gezinnen weggerukt. In het gezin van den boekverkooper Antony de Haes kwam de doodsengel in korten tijd de ouders en vier der kinderen weghalen. Jan Leendertsz. Delicaet, scheepstimmerman, zijn vrouw en zeven van hun negen kinderen werden een prooi der ziekte. De kerken en kerkhoven konden de noodige grafruimte niet meer verschaffen, al had men in de St. Pieterskerk – toen Engelsche kerk – en in de St. Sebastiaanskapel – toen Fransche kerk – ook graven beschikbaar gesteld en in de Groote kerk het aantal graven vermeerderd. Een nieuwe doodenakker voor de minder gegoeden was dringend noodig en de stad kocht daarom een stuk grond aan tusschen Kipsloot en vest, eerst St. Maartens-, later St. Janskerkhof genoemd. En dag aan dag luidden de klokken om haar memento mori toe te roepen aan de nog levenden en zochten dezen dan vertroosting in de kerken, daar zagen ze overal geopende graven. In de Groote kerk moesten vele eigen graven nieuwe dooden opnemen. In graf no. 187 in den trans werden tijdens de epidemie drie familieleden bijgezet. Daem Alewijnsz. van Nideck verloor 29 Sept. 1635 een dochter,

1) Wie met deze „hij” in de verzuchting bedoeld is? Misschien mr. Steven, die de zieken te laat in het pesthuis liet overbrengen.

12 Oct. een getrouwden zoon, 4 April 1636 zijn vrouw en hemzelf legde men in Febr. 1637 ter ruste bij vrouw en dochter. Van ds. Samuel van Lansbergen werden twee kinderen op het koor begraven, van ds. Rein Berkelius een. De rentmeester der kerk, die in 1634/5 voor het begraven der dooden *f* 4613 ontvangen had, kon in 1635/6 daarvoor *f* 9610 boeken en in 1636/7 nog *f* 5594, doch daartegenover waren de extra-uitgaven van *f* 8918 in 1634 tot *f* 17.286 in 1635 en tot *f* 20.378 in het volgende jaar gestegen.

De rijke brouwersfamilie Pesser werd heel zwaar getroffen. Achtereenvolgens stierven de huisvrouw van Jan Dammasz., het kind van Dammas Jansz., Ocker Pietersz. Pesser, de dochter en schoonzoon van wijlen Jan Sijmonsz. Pesser en eindelijk diens huisvrouw Anna Souburch. Vooral de dood van Anna Jan Pessersd. en haar echtgenoot Jan Baptista Wilkens, commississaris van de recherche bij de admiraliteit, was tragisch. In Dec. 1634 getrouwd, stierf 19 Mei 1636 de man, een week later zijn vrouw. Den morgen vóór zijn dood gaf hij nog aan zijn vrouw en twee bewaarsters als zijn laatsten wil te kennen, dat de huisarmen *f* 600 en de arme weezen *f* 300 na zijn dood zouden ontvangen. Anna Pesser maakte zelf nog alles voor de begrafenis in orde en de genoemde vrouwen schijnen het daarbij niet behoorlijk gevonden te hebben, dat de weezen niet verzocht werden mee ter begrafenis te gaan, wat de gewoonte was, als zij een legaat kregen. Den 23sten Mei maakte de jonge vrouw haar testament, waarbij als getuige voorkomt de ziekentrouster; den 25sten dierzelfde maand legateerde Anneke, „in mijn uysterse leggende ende van Gode besocht met de siecte van pestilentie en mijn ziele Gode bevolen hebbende”, ook nog *f* 600 aan de armen. Bij de opmaking van dat laatste testament voor not. Vogel waren tegenwoordig ds. Volkerus van Oosterwijk en dr. Christiaen van Zoelen. Aan geneeskundige hulp, verpleging en geestelijke vertroosting heeft het het jonge echtpaar niet ontbroken. Er waren trouwens uit dat huis nog twee dooden uitgedragen, n.l. Anna's oom, Dirck Symonsz. Pesser, en een dienstmaagd. In den inventaris vinden wij onder de doodschulden de rekeningen van mr. Daniël, en van de doctoren De Bacq, Leeuwius, Van Zoelen,

Furnerius en Nabels. Vier bewaarsters worden ook genoemd.

De familie Van der Aa heeft eveneens in deze jaren veel verliezen geleden. Jan Claesz. van der Aa, gezegd Kievit, opende in Nov. 1634 de rij, Jacob Adriaensz. van der Aa verloor in Sept. 1635 een kind en van 24 Nov.–7 Dec. d.a.v. kwam de dood nog vier kinderen uit dat gezin opeischen. Zelf is hij vóór 12 Nov. 1635 overleden ¹⁾. Zijn broer Cornelis, schepen en weeshuismeester, moest in Oct. van dat jaar een kind missen, van 28 Oct.–4 Nov. werd hij zelf met zijn vrouw en dochter begraven en een week later zijn zwager Jan Jobsz. van der Haven, pesthuismeester. Deze was gehuwd met Cornelis' zuster Weyntgen, die haar eersten man, Iman Henricxsz. Bosman bij de epidemie in 1625 verloren had ²⁾. In Sept. 1636 volgden nog Jan Pietersz. Rijsoort, gehuwd met Lysbet Adriaens van der Aa en in Nov. mr. Pouwels Mot, de echtgenoot van een derde zuster ³⁾. Onder de dooden treffen wij verder nog aan den zoon van Adriaen Jansz. van der Haven, een Jasper Claesz. en een Dirck Claesz. van der Aa. Mr. Anthonis Willemsz. van der Aa, secretaris der stad (1608–1618) vermeldt in zijn memoriaal ⁴⁾ dan nog het sterven van een zwager en schoonzuster te Gouda aan de pest, 26 Aug. en 4 Sept. 1636 en een andere zwager, mr. Bruno van Walenburch, stierf hier 8 Maart 1636.

De huisarmen en de arme weezen werden in dezen tijd veelvuldiger bedacht dan gewoonlijk en het aantal personen, dat „wetende datter niet sekerder en is als de doot ende niet onsekerder als de ure van dien” – de vaste aanvangsformule van bijna ieder testament –, behoefte gevoelde om een testament te maken, was bijzonder groot. Voor notaris Van der Hout o.a. werden van 3 Sept. 1635 tot 13 Nov. 1636, dus in ruim 14 maanden, 120 testamenteu verleden, tegen 93 van 23 Dec. 1631 tot 24 Aug. 1635, een tijdsverloop van 44 maanden. En niet alleen zij, die rijk gezegend waren met tijdelijke goederen, maakten daaromtrent hun beschikking,

1) Dit blijkt uit het register der voogdijen en den inventaris zijner nagelaten goederen bij notaris Huysman no. 353 bl. 73.

2) Vroedschap van 1618 tot 1624.

3) De vader Adriaen Claesz. van der Aa stierf tijdens een vroegere epidemie, Jan. 1602, zie bl. 16.

4) Alg. Ned. Familieblad I (1883/4), no. 50.

ook de schamel bedeelden waren er op gesteld, dat hun eigendom in de rechte handen kwam. Pieternelle Leenderts, dienstmaagd bij juffr. Melissante kon niet gerust sterven, vóór zij dat gedaan had; Adriaen Jansz. en Trijntgen Claesd., 18 Jan. 1636 „bij malcanderen aen de peste sieck leggende”, maakten elkaar universeel erfgenaam, maar de Bijbel moest aan Adriaens halven broeder komen, dat was een familiestuk. Vele kinderen van 12 tot 15 jaar gevoelden zich gedrongen familieleden tot erfgenamen aan te stellen. Notaris Van der Hagen had zelfs geen bezwaar om 18 Juni 1636 het testament te maken van Toentgen Pietersd. „oud in haer elfde jaer welcke comparante overdenckende de ongestadicheyt des menschelycken levens als een schaduwe verganckelijck ende datter niet sekerder is” enz. uit vrijen wil, alleen gedreven door haar liefde tot haar moeder, deze tot universeel erfgename aanstelde. Meermalen komen kort na elkaar meer testamenten van dezelfde personen voor, omdat de familieomstandigheden gewijzigd zijn. Toen Adriaen Jacobsz. Schoutten, marktschipper op Delft, en zijn vrouw ziek lagen aan de pest, maakten hun drie dochters n.l. Hillegont, Annetgen en Lysbet, oud 18, 16 en 13 jaar, 24 Sept. 1635 haar testament. De ouders werden in de week van 7-14 October begraven en een dochter de daarop volgende week. Den 27sten Mei testeerden Hillegont, die gezond was en Annetgen, ziekelijk, opnieuw. Lysbet was dus toen overleden en Annetgen volgde nu spoedig. Een vrouw legateert 6 Sept. 1635 een som gelds aan de Waterlandsche gemeente der Doopsgezinden, waartoe zij behoort, eveneens aan dr. Eduard Lenertsz. Nabels, den leeraar daarvan; aan diens vrouw haar „rouvlieger” en „rourock” en aan de winkel dochter van dr. Nabels haar „besten turcxsen groffgreinen rock”. In het testament, den volgenden dag gemaakt, is dat legaat aan dr. Nabels en zijn vrouw doorgehaald en de laatste werd dus niet in staat gesteld over haar geloofsgenoote te rouwen. Een andere vrouw verklaarde 28 Jan. 1636 haar testament van 4 Nov. 1635, toen zij ziek lag aan de pest te willen veranderen, voorgevende toen „door haer voors. sieckte als niet wel bedagt zijnde”. Cornelia Claesd., weduwe van Henrich Daniëlsz. van Neck maakt 2 Oct. 1635 haar testa-

ment, terwijl ze gezond is, 21 Oct. een nieuw, terwijl zij ziek te bed ligt; 29 Oct. testeert haar zoon Daniël, ziek te bed liggende, 15 Nov. haar zoon Aryen, eveneens ziek; zijn moeder en broeder blijken dan overleden te zijn. 14 Oct. 1635 maakte Joost Jansz. van der My zijn testament voor notaris Huysman, 15 Oct. voegde hij er nog twee legaten aan toe en 19 Oct. vermaakte hij nog zijn kleeren en lijnwaad.

Het weeshuis en de armen werden, zooals boven gezegd is, niet vergeten, doch hoeveel was er ook noodig om al de arme zieken te laten verplegen, hun begrafenis te bekostigen en hun weeskinderen te onderhouden, tot zij voor zichzelf konden zorgen. Ook aan het weeshuis was de ziekte niet voorbijgegaan en menig kind stierf daar of in het pesthuis. Onder de tien nieuwe gevallen op 18 Oct. 1635 in het pesthuis, waren er zes uit het weeshuis. Als een bijzonderheid vernemen wij, dat een weesmeisje, den 16den Oct. opgenomen, voor de derde maal was genezen. De aanwas in het weeshuis was echter veel grooter dan het verlies en in het Nieuwjaarslied van 1636 wordt de nood van het huis nadrukkelijk aan de gemeente voorgehouden. Een aantal van 400 kinderen is daarin opgegeven. Het register van voogdijen ¹⁾, waarin 166 voogdijstellingen voor 1633 zijn aangeteekend, komt van 1 Jan. tot 22 Mei 1636, dus in nog geen vijf maanden, tot datzelfde aantal, en stijgt voor het geheele jaar tot 342. Telkens zien wij ook beide ouders kort na elkaar sterven. Het kostte soms heel wat moeite voogden te vinden en hen die stierven door andere te vervangen. Zoo zien wij 21 Jan. 1637 Gerrit Jansz. Panck en Dirck, zijn broeder, de voogdij aanvaarden over de weeskinderen van Huych Jansz. Panck, Louris Jansz. Panck en Elisabeth Jans Panck.

Het was een vreeselijke tijd in Rotterdam, al was dan ook de toestand b.v. in Leiden veel erger. Het verband tusschen oorlog en pest blijkt wel heel sterk in de jaren 1625 en 1635. Nadat 2 Juni 1625 Breda door Spinola was ingenomen, zien wij in verschillende steden gewonde en zieke soldaten aankomen. Sinds 7 Juli 1625, toen er vier soldaten van den Schotschen kolonel Brock in het pesthuis werden opgenomen, is het huis dat geheele jaar door niet zonder zieke sol-

1) Inventaris van het archief der Weeskamer no. 548.

daten geweest, meermalen met de bijvoeging „komt uut Bre-dae”. Gewoonlijk werden deze zieken echter op 's lands kosten in het gasthuis verpleegd. Dat ook de oorlogsvloot toen besmet was, hebben wij gezien. In 1635, nadat de Fransche soldaten het stadje Tienen bij Leuven hadden verwoest, trok het Fransch-Staatsche leger in Juli op Roermond terug, geteisterd door gebrek en ziekte, ook door de pest. De kroniekschrijver P. de Raadt ¹⁾ spreekt van de zware pestilentie van 1635 en van de groote ellende en sterfte onder de soldaten, voordat zij na bijna een jaar wachters in 1636 eindelijk naar Frankrijk overgebracht konden worden. Zieke Fransche soldaten treffen wij heel weinig in het pesthuis aan, maar ook ditmaal vooral in het gasthuis, dat met den staat een overeenkomst daaromtrent had aangegaan. Het aantal dooden, dat daar in 1635 en '36 is uitgedragen, is wel heel groot. In September en October had men niet minder dan 108 doodkisten noodig tegen 24 in April; in November weer 59. Ook de binnenvader Tomas Govertsz maakte 5 Sept. 1635 „sieckelijck sijnde” zijn testament doch herstelde. In April 1636 wordt met dezen binnenvader verrekend, wat hij verschoten heeft voor het begraven van „287 coppen int huys gestorven”. Sinds Augustus 1635 komen Franschen voor en op de lijst der personen, die door de chirurgijns en hun knechten geschoren zijn van 11 Dec. 1635 tot 6 Febr. 1636, treffen wij heel veel Fransche namen aan. De uitgaven aan bossen stroo, kalk, zand, tegels en steen zijn heel groot en een buitengewone hoeveelheid brandewijn, wijn, jeneverwater en anijswater is er verbruikt.

Bij deze epidemie moest ook weder Janmaat tol betalen. Op de schepen van den admiraal Van Dorp en den vice-admiraal Liefhebber kwamen gevallen van pest voor. De gezinnen der kapiteins bleven evenmin gespaard. Bij den vice-admiraal kreeg alleen de dienstmaagd de ziekte, doch zijn broer, kapt. Anthonis Adriaensz. Liefhebber, verloor drie kinderen, kapt. Lanckhair moest in twee weken tijds zijn vrouw en twee dochters missen en kapt. Jan van Nes, alias Boer Jaep, zijn vrouw en vier kinderen grafwaarts dragen, terwijl kapt. Maerten Harpertsz. Tromp een kind te betreu-

1) Korte beschrijving van de stad Rotterdam.

ren had. Kapt. Keert de Koe, die in 1625 genezen het pesthuis had kunnen verlaten, behoorde nu evenals andere kapiteins onder de dooden. Had de stad in Aug. 1602 haar havenmeester Jan Pietersz. door den dood verloren, Cornelis Maertsz. die dezelfde functie bekleedde ging in Sept. 1635 aan de pest heen, zijn vrouw en eveneens een kind in December. Een andere stadsambtenaar, de secretaris Pieter van der Horst, viel met zijn kind als slachtoffer der ziekte; aan de vroedschap ontvielen Gerard van Berckel, Jacob Claesz. Duyn, Cornelis Claesz. van Driel, Johan Henricxsz. van Hogendorp en Pieter Henrixsz. Uythoeck, waarbij ik dan nog kan voegen den schepen Cornelis van der Aa, hiervoor genoemd, en den oud-schepen mr. Cornelis van Crimpen. Hoevelen waren bovendien in hun gezin getroffen!

Dat onder hen, die door hun ambt gedurig met de zieken in aanraking kwamen, veel offers vielen, is begrijpelijk. Wij hebben gezien, hoe bij vroegere epidemieën het personeel van gast- en pesthuis door de besmetting was aangetast. Den 21sten Sept. 1635 stierf de keukenmeid van het gasthuis aan de pest; in het pesthuis bezweken enkele krankzinnigen, 23 April 1635 stierf een dienstmaagd aan „de gave”, de nicht van den binnenvader en de melkboer van het gesticht overleden er aan. Van het huisgezin van mr. Gerrit werd meer dan eens een offer gevraagd. In 1635 hebben hij en zijn vrouw beiden de pest gehad. Den 16en Juli werd „Caetelinemoer” (de binnenmoeder) ziek. Daarbij is in het register door haar man aangeteekend „gaet te kerck den 29 Juli, Godtdanck”. Met die ziekte van beiden zal wel in verband staan het optreden van een tijdelijken vader en moeder in het laatst van 1635. Het volgende jaar eindigde minder goed voor mr. Gerrit Jacobsz. van Luchtenburg. In Nov. 1636 moest hij twee kinderen de oogen toedrukken en in December eerst een kind en ten slotte zijn vrouw aan den dood afstaan. De pesthuismeester of buitenvader Pieter Pietersz. de Lely komt met zijn vrouw en dochters op de doodenlijst voor en ook, zooals wij gezien hebben Jan Jobsz. van der Haven, pesthuismeester ¹⁾.

1) In 1630 had tot de 29 zieken, die in dat jaar in het huis zijn opgenomen een zoon van den pesthuismeester Samuel de Beyer behoord. Nog denzelfden dag was hij gestorven.

Dat men door dagelijksche aanraking met de zieken minder vatbaar zou zijn voor de besmetting en daardoor „pestmeester, schrobster, Cellebroers en diergelycke selden de pest kregen”¹⁾, wordt dus wel gelogenstraft door wat wij daaromtrent in Rotterdam weten. Niet ieder natuurlijk werd in een besmette omgeving ziek en niet alle patienten stierven, maar het aantal sterfgevallen onder dokters, chirurgijns en andere helpers en helpsters van pestzieken doet gerechten twijfel opkomen aan dezen vrijbrief.

Behalve de twee pestmeesters der stad, mr. Steven Jacobsz. van Wassenburch en mr. Gerrit van Luchtenburch, behandelden ook wel andere doctoren en chirurgijns de pestzieken. De chirurgijns in het gasthuis worden ook wel pestmeesters genoemd. Van de drie chirurgijns daaraan verbonden stierven mr. Dirck van Schoonhoven en mr. Jacob Woutersz. Creeft, beiden met hun echtgenooten. Verder noem ik nog mr. Cornelis Termaet en mr. Pouwels Mot²⁾.

De pestmeesters en ook andere geneesheeren hadden soms nog een andere taak te vervullen dan het behandelen der zieken. Zij en ook de ziekentrouster fungeerden heel dikwijls als getuige bij uiterste wilsbeschikkingen van pestzieken, bij wier legerstede niemand, ook geen notaris, durfde te verschijnen. De namen van mr. Gerrit en van den ziekentrouster Christiaen Carels treffen wij zoo telkens aan en aan hen werd ook meermalen opgedragen de inventarissen der boedels van aan pest gestorven personen te maken, welke dan bij den secretaris der weeskamer werden ingeleverd. Deze ziekentrouster was in 1624 exprès voor de pestlijders aangesteld, daar zijn collega zich voor dat baantje had geëxcuseerd, niettegenstaande hem daarvoor meer salaris was in uitzicht gesteld en de predikanten dan zijn dienst zouden waarnemen bij hen, die aan niet-besmettelijke ziekten leden. Christiaen Carels heeft trouw zijn plicht gedaan. Voor een karige

1) Van Beverwijck. Schat der ongesondheyt 2. 46 a.

2) Ook in Delfshaven vielen in pesttijden slachtoffers onder de geneesheeren. 10 Sept. 1602 was daar overleden mr. Abraham Arckenbout, chirurgijn, die er nog maar een half jaar gevestigd was; de weduwe hertrouwde met mr. Davit Mathysz Dyckman, die 3 Febr. 1625 stierf en in deze pestperiode door zijn zoon mr. Mathijs Dyckman werd geholpen.

bezoldiging heeft hij dag en nacht zijn leven in de waagschaal gesteld. Bij rijk en arm werd hij geroepen om troost en hulp te bieden, als de dood dreigde. Pestmeesters, dokters, en chirurgijns konden dan rekeningen indienen, de naam van den ziekentrouster komt nooit voor onder de rubriek „doodschulden”. Alleen voor hulp bij het inventariseeren mocht hij een vastgestelde bescheiden som vorderen, zooals b.v. toen hij met notaris Delfphius in Dec. 1635 den inventaris opmaakte van de winkel- en andere goederen van den boekverkooper De Haes. Toen Ary Jansz., zeilmaker, en zijn huisvrouw in 1636 beiden overleden waren, gingen notaris Huysman en Corstiaen Carels „alsoo vyer personen van de pest zijn gestorven ende soodra de leste begraven was” het huis binnen om den boedel op te schrijven. Na zijn dood in 1647 besloot de vroedschap zijn weduwe nog een half jaar het volle tractement uit te betalen „in consideratie van de getrouwe dienste van denselven”.

Mr. Steven Jacobsz. van Wassenburg komt niet voor als getuige onder testamenten. Den 15den Oct. 1635 kwam een klacht in bij burgemeesteren over de slechte verzorging van zieken in het pesthuis ¹⁾ en elders en dat de buitenpestmeester zijn plicht niet deed. Wij hebben reeds gezien, hoe mr. Gerrit over zijn confrater dacht. Dat mr. Steven 19 November daarop zijn eervol ontslag vroeg en verkreeg zal wel in verband staan met die klacht, maar dat zijn huiselijke omstandigheden ook daartoe zullen hebben meegewerkt is wel aan te nemen. In October en November 1635 werden vier kinderen bij hem uitgedragen.

Zijn opvolger, mr. Hendrik Beus onttrok zich niet aan zijn niet-ambtelijke taak en onder uiterste wilsbeschikkingen komt meermalen zijn naam voor ²⁾.

Ook vrouwen verleenden hulp bij het behandelen der zieken en werden meesteres genoemd. Posten voor haar

1) Juist in dezen tijd had men een tijdelijken binnenvader in het pesthuis, wiens vrouw bleek niet eerlijk te zijn.

2) Of de tusschen 30 Sept. en 7 Oct. 1635 begraven huisvrouw van mr. Hendrick, chirurgijn, de echtgenoot was van den pestmeester is niet zeker. In denzelfden tijd verloor mr. Hendrick Ariensz. van Teylingen zijn zoon, terwijl zijn dienstmaagd in het pesthuis lag. Mr. Hendrik Beusch, weduwnaar, hertrouwde in Sept. 1636.

meesterloon – waarschijnlijk voor verbinden – komt dikwijls in de inventarissen voor. Mr. Gerrit heeft het telkens over Betje Stevens, die certificaten afgaf en pestzieken behandelde in en buiten het pesthuis. Misschien was zij familie van mr. Steven. Iets nieuws was dit optreden van vrouwen niet. Toen 8 Juli 1624 de vroedschap mr. Jan Woutersz. verhooging van testament toestond en verzocht mr. Steven als zijn opvolger op te leiden, veogden de heeren als voorwaarde daaraan toe, dat meester Jans vrouw na zijn dood haar leven lang 100 gulden 's jaars zou genieten „mits dat zij den pestmeester indertijt zal adsisteren, zoo veel als zij zal kunnen”. Van de stadspestvroedvrouwen verloor moer Huyghen in 1635 een dochter, Judickmoer een kind.

Kosters, doodgravers en dooddragers hadden eveneens een gevaarlijk baantje. Op de doodenlijst van 1594 komt Joris de Coster voor, op die van 1625 Mlichiel Tielmansz. koster. In 1635/6 moest koster Jacob Arentsz. een volwassen zoon en vier kinderen ter laatste rustplaats brengen. Waarschijnlijk was ook koster Arent Jacobsz., die in dien tijd stierf, een zoon van hem. In 1593 schijnt de vrouw van Balthen de dooddrager in de Kikkersteeg pestvroedvrouw geweest te zijn. Toen zij in October stierf met nalating van zes kinderen besloten de weesmeesters in dat huis maar geen onderzoek te laten doen naar den boedel „mitsdien desen (Balthen) apparentlick heel arm en daegelix in de pesthuysen verkeerende is”. Dat schoolmeesters en schoolvrouwen op de lijsten niet ontbreken is eveneens zeer begrijpelijk.

Of de predikanten ook erg getroffen zijn? De familie Van Lansbergen leed verschillende verliezentijdens de epidemieën. Ds. later dr. Francois van Lansbergen stierf in 1626, twee kinderen had hij in de epidemie van 1602 verloren. Predikanten waren niet de aangewezen personen om de pestzieken te bezoeken; wij zagen dat daarvoor een pestziekentrooster was aangesteld. Toch ontmoeten wij er meer dan een aan het ziekbed van pestlijders, o.a. ds. Samuel van Lansbergen, die zelf ook 16 Juli 1635 zijn testament maakte, en verder ds. Volkerus van Oisterwyck, dr. Eduard Nabels, predikant bij de Doopsgezinden en ds. Theodorus Tijt, Luthersch

predikant. Onder de dooden komt in 1625 ds. Pieter Moyses voor, in 1635 een ds. Johannes le Per en verder een zekere Sapma hier overleden tusschen 21 en 27 Oct. 1635 ¹⁾).

Voor de notarissen was het een goede tijd. Zij hadden het druk en verdienden veel geld, maar het was zuur verdiend, want er was voor hen levensgevaar aan verbonden. Van 's morgens zeven uur af tot in den laten avond zien wij hen testamenten opmaken. De gezonden kwamen bij hen aan huis, de zieken moesten zij zelf opzoeken waarbij zij hun klerken als getuigen meenamen of, zoo dezen bezwaar hadden, zich behielpen met de personen, die in het besmette huis aanwezig waren of die zich hiervoor hadden laten vinden. Ook buiten de stad werden zij geroepen, in Charlois, in Delfshaven, in Kralingen en dan waren het meestal spoedeisende gevallen. In het protocol van notaris Antony Huysman is bij het testament d.d. 12 Juli 1636 nog het briefje bewaard van den testateur Abraham Marcus Wiering te Delfshaven, waarbij hij den notaris verzoekt om dadelijk met den brenger daarvan mee te komen „omme door gebreecke ofte absentie van notaris Stuling” ²⁾ zijn testament te maken. Zoo werd deze notaris ook geroepen bij twee jonge meisjes van 16 en 18 jaar omtrent Smitshoek onder Charlois en op zijn verzoek ging toen de chirurgijn Cosmus Cosmusz. als getuige mee. Bij sommige notarissen, b.v. Wagensvelt, kunnen wij in de testamenten niet zien, of de erflaters en erflaatsters aan de pest lijdten. Heel vaag wordt verklaard, dat de personen gezond zijn of „sieckelijck te bed liggende”, soms „sieckelyck” bij het vuur of vóór het bed zittende. In gevallen, waar man en vrouw of twee andere personen ziek te bed liggen, mogen wij over het algemeen toch wel

1) Misschien is dit de bekende remonstrantsche predikant Dominicus Sapma, wiens sterfdatum in 1635 (zie Rem. Broederschap, 8e jaarg. bl. 10) niet gevonden is in het doodregister van Hoorn. Waarschijnlijk heeft dus ook hem evenals later Ds. Gerard Brandt Sr. de dood overvallen, terwijl hij hier logeerde (bij Thomas Henrixsz.). Zijn zoon Benjamin is hier predikant geweest van 1644-1647. Grietje Ulbes, de trouwe en moedige gade van Dominicus en Trijntje Sapma, de weduwe van Benjamin, stierven ook te Rotterdam in ééne week en werden in Juli en Aug. 1650 begraven.

2) Cornelis Lambrechtsz. Stulingh was notaris te Delfshaven.

aan een besmettelijke ziekte denken. En als wij lezen, dat een zieke „vermits sijn (of haer) sieckte sijn (of haer) naem niet en wel heeft connen schrijven”, zooals b.v. Andries Tonisz. schrijnwerker, die 3 Dec. 1636 zijn testament nog onderteekende en 4 Dec. niet meer tengevolge van zijn ziekte en als wij als getuige een chirurgijn of den zieken-trooster aantreffen, behoeven wij niet aan den aard der ziekte te twijfelen. Zoo is daar het testament van Cornelis en Jan Harmansz. gebroeders, oud 23 en 17 jaar, beiden 15 April 1636 ziek te bed liggende. Jan Harmansz. heeft nog geprobeerd zijn naam te zetten, doch die krabbels zijn doorgehaald en er is toen bijgevoegd dat „tselve (testament) bij Jan Harmansz. vermits syn sieckte niet geteekent (is) connen werden”. Notaris Huysman schroomde niet in huizen te komen, waar zieken waren lijdende aan „de miserabele sieckte van pestilentie” of aan „de heete sieckte”, zooals uit tal van testamente blijkt; notaris Van der Hout spreekt gewoonlijk van „de gave Gods” of „de gaaf” en notaris Delphius van „de contentieuse” of „contagieuse sieckte”.

Inzonderheid in de laatste maanden van 1635 hebben de meeste notarissen een ware doodsverachting getoond; meer dan eens per dag werden zij bij pestzieken geroepen. Wel treffen wij niet zelden een verklaring aan van personen, die een uiterste wilsbeschikking hebben aangehoord, omdat niemand, ook geen notaris, wilde komen, maar de protocollen naslaande moeten wij concludeeren, dat dit meer uitzondering dan regel was. Slechts de notarissen Kieboom en Dirck Cornelisz. Tieloos worden in 1636 bij name genoemd als onwillig om te verschijnen. Voor den laatste kan het als verzachtende omstandigheid gelden, dat hij zijn broer Jan Cornelisz. Tieloos in Mei 1636, dus misschien aan de pest, verloren had en 21 Juni 1636 getrouwd was. Slachtoffers heeft de ziekte ook onder hen gemaakt. Dat wij van Oct. tot Dec. 1603 behalve den notaris Van der Heyden ook verscheidene zijner familieleden onder de dooden aantreffen, wijst wel op pest; in 1625 stierf een zoon van notaris Jacob Duyfhuysen, een kind van mr. Balis, de huisvrouw van notaris Vogel en de zuster van Cornelis Dircxsz. notaris. Den 13den Oct. 1635 onderteekende notaris Jacob van der Swan

nog een testament, in de week van 21-28 Oct. werd hij begraven. De vrouw van notaris Van Aller komt onder de dooden voor. Mr. Gijsbert Willemsz. Boom maakte 13 Nov. 1636 zijn testament voor een collega in bijwezen van den pestmeester. Pas in 1634 was hij als notaris toegelaten en nog maar kort was hij getrouwd met Grietgen Jan Trompersd., sinds Sept. 1635 weduwe van den chirurgijn Cornelis Termaet. In November 1636 werd zij opnieuw weduwe en 24 Febr. 1637 liet zij haar kind uit dit huwelijk Gijsbert doopen.

Die notarisprotocollen geven ons wel een kijk op het leven in dien tijd. Van der Swan, die tegelijker tijd conrector aan de latijnsche school was geweest, liet een dochter na, die linnenverkoopster was en zijn vrouw begon na den dood van haar man met steun van die dochter een kruidenierszaak, die evenwel niet rendeerde. Van de weduwe van Jacob Franken, knoopmaker, 2 Nov. 1635, „door Godes handt met de pest geraakt” overleden, lezen wij, dat zij 14 November op reis ging naar familie „om den tijt der drouffenis te passeren ende te meerder te vergeten”. Zij werd verdacht toen al aan een opvolger van haar man te denken. Wij vernemen, dat voor Harman Andriesz. een blauwe hemdrok is gekocht „daarmede hij ontweyt (= ontwaad) is”.

Wat heeft de stedelijke regeering tot 1636 gedaan om de gevreesde ziekte te voorkomen of te beperken? Onze oudste keuren daaromtrent zijn van 5 April 1467. De eerste schrijft voor, dat in een huis, waar een pestlijder gestorven is, zes weken lang geen nering of ambacht mag uitgeoefend worden en de kleeren en goederen binnen zes weken niet verdeeld mogen worden. Een tweede keur bepaalt, dat men geen lijk binnen de 12 uur zal mogen begraven. De verpestende lucht en de vrees voor besmetting maakten een spoedige begrafenis gewenscht, maar dat men te haastig kon zijn was o.a. in 1624 in Delft gebleken, toen een patient uit het pesthuis in bewusteloozen toestand begraven was, doch na tien uur gelukkig nog verlost kon worden ¹⁾. Had zich hier misschien ook wel eens zoo'n geval van schijndood voorgedaan? In 1603 liet de Rotterdamsche magistraat afkondigen, dat

1) D. van Bleyswyck. Beschrijving der stadt Delft. bl. 502.

vrouwen voortaan niet meer mee mochten gaan ter begrafenis en dat op de marktdagen de begrafenissen in den namiddag plaats zouden hebben. De bedoeling van dezen laatsten maatregel zal wel in hoofdzaak geweest zijn het marktpubliek niet angstig te maken en den handel niet te benadeelen. Het voorschrift in de instructie voor den pestmeester van 1665 om pestlijders alleen 's morgens vroeg en 's avonds laat in het pesthuis op te nemen, zal ook wel vóór dien tijd gegolden hebben en voortgesproten zijn uit dezelfde beweegredenen. Als een bijzonderheid wordt dan ook in het pesthuisregister 20 Juni 1635 bij de opneming van een patient aangegevend „gebracht van voor dat gasthuis op den mieddach”. De begrafenissen op een laat uur waren bij een keur verboden, doch tegen hooge boete toegestaan, zoodat dit langzamerhand voor deftig doorging. Ook voor geroefde kisten moest boete betaald worden. In Mei 1635 was door de kerk over het afgeloopen jaar *f* 898 ontvangen voor boeten wegens deze overtredingen, Mei 1636 bedroeg deze som slechts *f* 57, wel een bewijs, dat de magistraat nu vasthield aan den tijd voor begrafenissen gesteld. In 1635 kwam er een verbod¹⁾ om vendue te houden en om in den lomberd wollen kleeren, bedden, dekens enz. te brengen.

Verder zullen hier om de pest te beperken wel dezelfde voorzorgsmaatregelen genomen zijn als elders, b.v. in Amsterdam en Utrecht, waar men een bos stroo uit een met pest besmet huis moest hangen, geen nering daarin doen, binnen zes weken geen bedden of kleeren buiten hangen, terwijl genezen pestlijders, oppassers en oppasseressen benevens de bewoners van een besmet huis zes weken lang een wit stokje moesten dragen, de vensters daar in geen zes weken geopend mochten worden en de deur zoo weinig mogelijk; het stroo onder de bedden moest verbrand worden. Sinds 1593 zien wij het stadsbestuur zorgen voor pestmeesters, pestvroedvrouwen en een pestziekentrooster. Het trachtte zooveel mogelijk besmette huizen en personen te isoleeren en de bevolking kalm te houden. Ter bevordering

1) In 1624 verzochten de venduemeesters zelf de wekelijksche vendue eenigen tijd op te schorten en den pachtijd dan zooveel langer te laten loopen.

11. HET PESTHUIS OP DE HOOGSTRAAT.

Alsmen schreeff seftienhondert wintich vier, in April
Heeft de Almogende Godt deese stadt, nae synen wil
Met een gancche keete sieckt en swaere Pest besocht
soo datter in dit huys, vervolgens syn ghebrocht
Acht hondert Persoonen en vyffentachtich
Waer van syn gheueesen door Goodts hulpe krachtich
vierhondert veertich twee, en een meer overleeden
haer naemen vintmen noch int thuis Register heede
Doch. An. sesentwintich in Junij waeren wy
hier van Gantslyck gebuyt, vrou. weest danckbaer met ons

Nu Man ick ben berdyt met u godts gunst te noeme
En hem allien ons heyl En tot verlaet te noeme
Hij was ons troost En hulpe in die benouden tijt
af ons lytsaem. heylt En heelt ons na beuyt.
Es wel verdiende roe heelt hier veel doot. In de
ijn genade gaf veel huyten Hoop het leet
Hij onse goot die slact En weder heelt
Hij onse door de doot dooden. Hijt leuen deelt
Die in. g. heylt vernicut ons mensche alle morgen
En heelt ons. Vult, oock wel sonder ons jouw

12-13. TWEE VENSTERRUITEN UIT HET PESTHUIS OP DE HOOGSTRAAT, 1626. THANS IN HET MUSEUM VAN OUDHEDEN.

van dit laatste dienden in den ouden tijd ook de processies, later de bededagen. Bij keur werd in 1467 bepaald, dat tijdens de wekelijksche processie „voir die pestilentie” geen nering of ambacht uitgeoefend mocht worden. Die processies moesten dienen om Gods toorn te bezweren. Ook riep men in dezen nood St. Rochus aan, die omstreeks 1327 pestzieken in Italië had verpleegd en daarom schutspatroom tegen de pest was geworden en St. Bartholomeus den beschermheilige tegen een plotselingen dood. Bededagen namen na de hervorming de plaats der processies in. Den 23sten Nov. 1624 besloot de vroedschap de door de Staten uitgeschreven wekelijksche bededagen „om Godt den Heere te bidden voor de verlossinge van Breda ende van de peste” uit te stellen tot na den algemeenen bededag op 4 December.

Men beschouwde van oudsher de pest als een bijzondere bezoeking door God gezonden als straf over de zonden der menschen. Hoe blijkt dit in 1626 o.a. uit een vers op twee vensterruiten in het pesthuis ¹⁾, waarin de binnenvader en -moeder sprekende worden ingevoerd en de eerste zegt:

„Als men schreef zestienhonderd twintich vier, in April
Heeft de Almogende God deese stad, nae synen wil
Met een gantsche heete sieckt' en swaere pest besocht”,

waarop de vrouw antwoordt:

„Hij was ons troost en hulp in die benouden tijt,
(Hij gaf) ons lytsaemheyt en heeft ons na bevrijt,
Godts wel verdiende roe heefter hier veel doen sneven
En sijn genade gaf veel buyten hoop het leven”.

Dat een ziekte een gevolg kon zijn van het verwaarloozen van allerlei, wat voor de gezondheid noodig was, begrepen nog slechts zeer weinigen. Van hygiëne had men over het algemeen heel weinig begrip. In de lagere kringen waren de hygiënische toestanden nog wat slechter dan in de hogere en de volksbuurten moesten dit tot haar schade bij besmettelijke ziekten steeds ondervinden. Met het drinkwater was het soms ergerlijk gesteld; in 1603 kwam daarover bij burgemeesteren een klacht in van bewoners van Langelijnstraat, Banketstraat en omgeving. In 1635 klaagden verschillende

1) Catalogus van het Museum van Oudheden no. 666.

eigenaars van huizen aan de binnenvest, n.l. Schiedamsche- en Coolvest tot de Doelen, dat zij van geen schoon water voorzien waren en genoodzaakt „over de Hoogstraat, buytendijcx het water om mede te coocken te haelen, tot groote moyte ende ondiensste van de supplianten"! Het water van de vest veroorzaakte volgens hen een ondraaglijken stank en deze toestand „soude oorsaecke connen zijn van een groote sterfte". Zij brachten dus blijkbaar de pest daarmee in verband.

Hoe werd in 1635 in het algemeen de hand gehouden aan die algemeen gebruikelijke voorzorgsmaatregelen? Er was een pesthuis, maar alleen de minder gegoede maakte daarvan gebruik en dan vrijwillig, want gedwongen kon hij daartoe niet worden. Wij leeren uit het pestregister, dat opgenomen soms weer huiswaarts keerden zonder genezen te zijn. Kinderen werden thuisgehaald, een man wenschte zijn vrouw thuis te hebben. Een enkele maal kwamen zij slechts thuis om daar te sterven! Een vrouw werd zelfs uitgezet om haar onbeschaamdheid. Of alle huizen, waar iemand aan de pest overleden was, toegespijkerd werden is niet zeker, maar meermalen lezen wij toch daarvan, o.a. gebeurde dit met het huis van Jan Delicaet, waar ook het stroo uit de bedsteden gehaald en het goed weggebracht was. Onder de doodschulden trof mij in den inventaris de rekening van een houtkooper voor deelen gebruikt tot het toespijkeren van het huis. Het vele stroo, dat het gasthuis in 1635 noodig had, maakt het waarschijnlijk, dat werkelijk het bedstroo verbrand, tenminste weggedaan is; de post voor kalk, dat meer dan anders de muren gewit zijn. Dat de kisten op bijzondere wijze werden dichtgemaakt, n.l. met pek en teer, blijkt uit het geval van den zoon van den lombardhouder in 1631, wiens kist „bepect" was. En als wij lezen van een rekening van „turf en kisten", denken wij aan turf als bederfwerende en luchtafsluitende stof¹⁾. De „civet", die men in een sterfhuis noodig gehad heeft, zal om haar sterken geur ook waarschijnlijk den peststank hebben moeten verdrijven.

1) In Leiden maakte men in 1655 de voegen met teer en mos dicht en legde men bij het kisten stukken grauw papier in azijn gedrenkt op de kanten onder het deksel.

Bovendien mogen wij ons wel voorstellen, dat in de straten pek- en teertonnen gebrand hebben.

Uit de notarisprotocollen zouden wij soms den indruk krijgen, of de geheele bevolking zorgeloos de besmetting trotseerde. Het aantal personen, dat wij af en toe bij het ziekbed aantreffen, schijnt de vrees voor besmetting te logenstraffen. Verschillende van die personen hadden trouwens in hun naaste omgeving al met de pest kennis gemaakt.

Toen Elisabet Dirkx, weduwe van Cornelis van der Aa, aan de gave Gods te bed lag, kreeg zij volgens verklaring van de wed. van Jan Pietersz. van Rijsoort en haar dochter, dus schoonzuster en nichtje van de zieke, ook nog bezoek van Jan van der Haven, brouwer in de Bijl, haar zwager. Maar het zijn niet alleen familieleden, die wij in de ziekenkamer vinden, soms zes te gelijk, maar ook de burenen gaan in en uit en het schijnt nooit te ontbreken aan gediensstige geesten, om als er niemand komen wil en „alsoe daer geen notaris zich toe wilde laten gebruycken” of „alsoo egeen andere in dese gelegentheyte te becomen sijn” den uitersten wil van een stervende aan te hooren. Den 2den Juni 1636 maakten Laurens Willemsz. en zijn vrouw in de Schrijnwerkerssteeg voor vijf getuigen hun testament. Nadat de man gestorven was, hoorden zij nog de beschikking der vrouw aan „met de pestziekte beladen”. Den 8sten Juli verschenen dezelfde personen 's morgens om acht uur aan het ziekbed van de zuster van Laurens Willemsz. in dezelfde straat; ook zij overleed aan de pest. Mr. Gerrit en de ziekentrooster verschenen voor diezelfde taak 19 Sept. 1636 ten huize van Egbert Meusz. ¹⁾, stuurman bij kapt. Dirck Gerritsz. Verburch en Jacobmyntge Rippers, zijn huisvrouw „te bedde leggende als van den heere mette contentieuse ziekte besocht zijnde”. Het geval van een vrouw, die 1 Oct. 1636 haar testament voor drie mannen aflegde, schijnt zoo erg geweest te zijn, dat de getuigen de ziekenkamer niet durfden betreden. Zij hadden dus opgeschreven „wat zij ons uytte venster verclaerde” en, daar zij met de gave Gods bezocht was en niet kon teekenen, het stuk uit haar naam onderteekend. Pieter Pietersz., scheepstimmerman bood aan, nadat hij zijn laatsten wil

1) Egbert Meusz. Kortenaer?

22 Dec. 1636 verklaard had in presentie van dr. Eduard Nabels, dien te herhalen voor anderen, ja ook voor zijn kinderen, „tenwaer sy voor dese besmettelycke sieckte gelyckt niet vrempt is vervaert waren ende absent bleven”. In Jan. 1636 deed de ziekentrooster dienst als notaris „alsoo alle de gebuyren ende bekende het huys ende huysgezin affschouwelyck waeren”. Elders lezen wij van „die verschuwelycke sieckte”, die de menschen terughield.

Wij maken dus wel kennis met vrees voor de pest doch daarnaast met een buitengewone zorgeloosheid ten opzichte van besmetting. Onder de aan bijzondere personen gelegateerde voorwerpen komen vaak voor, kleeren, bedden, peluws, kussens en kleinodiën. Het afleggen of ontwaden geschiedde door de bewaarsters of bewaarders, die de Cellebroers en -zusters in de verpleging der zieken en het afleggen der dooden hadden vervangen en tot den lageren stand behoorden. Daarna moesten de lijken „toegemaakt” of „toegeschikt” worden. De gestorven jongedochters werden door jongedochters met rozemarijn en linten getoid en door jongemannen ten grave gebracht, andere dooden door geburen of gildebroeders gedragen. Uit het huisgezin van Jan Delicaet droegen de geburen vijf lijken, jongemannen nog twee bovendien. De bidder bracht dikwijls tal van uitnoodigingen rond voor de begrafenis en, zoo de overledene aan het weeshuis of een andere liefdadige instelling legaten had gemaakt, was het de gewoonte, dat de verpleegden daarvan mee ter begrafenis gingen om hun dankbaarheid te toonen. Waarschijnlijk gingen de schoolkinderen mee achter het lijk van een onderwijzer. Omdat zij de weezen niet had uitgenoodigd, verdacht men Anna Pesser, de weduwe van Johannes Wilkens, het door haar man aan hen besproken legaat niet te willen uitkeeren en haar antwoord, dat zij van dergelijke plechtigheden niet hield, zal niet velen overtuigd hebben. Toen de weduwe van Dirck Stevensz. en haar dochter overleden waren, had men voor de begrafenisgasten 28 rouwmantels noodig, de jongedochters gebruikten rozemarijnboompjes, lint en garen; onder Trijntgen Pieters Vetaels' doodschulden behoorde eveneens rozemarijn om daarvan kransjes te maken. Jongemannen droegen haar ter kerke,

geburen de terzelfder tijd overleden moeder. Het doodmaal bestond uit den gewonen uithaal en er werd braaf gegeten en gedronken. Voor het doodmaal van Pouwels van Loo, beenhakker, was vleesch, visch, brood en een half vat bier ingeslagen volgens de rekeningen. Als het deftiger toeging, zooals op de begrafenis van de weduwe van Dirck Stevensz., dan dronk men wijn. Onder de doodschulden vond ik zelfs eenmaal een oxhoofd wijn voor het doodmaal.

Als alles afgeloopen was onderwierp men het huis en al wat daarin was aan een grondige schoonmaak. Wij zien waschsters en bleekers aan het werk om het lijnwaad te reinigen, schrobsters, schuursters en schoonmaaksters zorgen voor het huis en de meubelen. Onder de doodschulden komen meermalen stroo, kalk, bezems, boenders en zeep voor. Het huis werd dan gesloten en soms een dienstmeid of schoonmaakster aangesteld als bewaarster, tot het weer geopend werd. Een notaris, somtijds de pestmeester, kwam om alles te inventariseeren en, zoo de boedel verkocht moest worden, kon dan daartoe overgegaan worden. Voordat 5 Oct. 1635 de vroedschap besloot, dat er geen vendue gehouden mocht worden, schijnt men het gevaar van besmetting door die besmette boedels zeer licht geteld te hebben. Een vrouw ontzag zich zelfs niet goederen uit een geïnfecteerd huis te stelen. Na teruggave liet het gerecht haar 23 Juni 1635 vrij. Van een vrouw, die 17 Aug. 1635 in het pesthuis stierf, veilde men de goederen 24 Augustus. De vendumeester verkocht de goederen van Jan Delicaat uit de hand, de kleeren en huisraad van een pestlijder in het openbaar; alle voorradige goederen van een oudekleerkooper, die met zijn vrouw in 1636 overleden was werden in het openbaar of uit de hand, *122* niet ~~alleen~~ hier maar ook in Den Haag en Schiedam verkocht. En zoo'n oudekleerkooper verhuurde ook rouwmantels! Men zal volgens de begrippen van dien tijd wel alles ontsmet hebben, maar hoe!

Dat ook handel en nijverheid door de ziekte lam geslagen werden, begrijpt ieder. Ziekte kostte veel geld en de lomberd moest dit maar al te dikwijls verschaffen, zooals uit menigen inventaris blijkt. Winkels werden gesloten en opgeheven. Men moest met half of ongeoeffend personeel werken, vele

knechts en dienstmaagden stonden opeens op straat. Armoede voor velen was er het gevolg van, het aantal bedelaars en dieven wies bij den dag en toen de vreemde Engelsche en Fransche soldaten allerlei moedwil gingen plegen, had de justitie de handen vol. Ten opzichte van die vreemdelingen echter was het gerecht zeer lankmoedig gestemd en gewoonlijk lezen wij in het crimineel sententieboek, dat aan gratie de voorkeur gegeven werd boven rigueur. Meestal bestond de straf alleen in een gebod om dadelijk te vertrekken. Honory Bataly uit Frankrijk had gevochten en zich misdragen, waarom hij 22 Nov. 1635 veroordeeld werd tot acht dagen op water en brood „doch soo de wint ondertusschen goet compt te wayen dat hy alsdan ontslagen zall werden, omme naer Vranckryck te gaen”. Wat heeft men hier maanden lang op dien goeden wind moeten wachten, die de stad van die lastige gasten moest bevrijden.

Schepenen en heeren van de Weth ontvingen allerlei rekestes, als een gevolg van de ziekte. Nu van de weduwe van Adriaen Harmensz. van Heemsing, wier man en twee kinderen aan de pest waren gestorven, terwijl zijzelve daaraan ook ziek lag en dus niet binnen den vastgestelden tijd den zeer door schulden bezwaarden boedel had kunnen repudieeren. Dan van Gerrit Dircxsz. van Ophemert, die een huis en erve aan de Delfschevaart, hoek Paddensteeg had gekocht, waarin Anna van Souburch, weduwe van Jan Symonsz. Pesser aan de heete ziekte of pestilentie was overleden, waarom het huis toegespijkerd en ledig was blijven staan, zoodat hij er tot Allerheiligen geen profijt van had kunnen trekken en zelf zoolang een ander huis had moeten huren. Hij verzocht dus schadevergoeding uit den boedel der overledene. Burgemeesteren, tresoriers en fabriekmeesteren sloten 23 Juni 1636 een overeenkomst met den pachter van de vendue en zijn assistenten om hun tegemoet te komen, wyl de vendue voor eenigen tijd „mits de peste” had stilgestaan. De spuiwachter verklaarde 1 Maart 1637 ten verzoeke van den pachter van den turfaccijns, dat in den zomer van 1636 wel voor een derde deel minder turfschepen waren doorgevaren dan een jaar vroeger „door de

groote sterfte, die in denselven jaere 1636 soo tot Sevenhuysen als Bleyswyck is geweest", waarvan hij zelf ook terdege de gevolgen in zijn salaris had gemerkt.

Er is nog een rekest aan baljuw en burgemeesteren, dat wel even onze aandacht verdiend ter illustratie van den tijd. Jacobus de Tomassyn, operateur van Z. M. den Koning van Frankrijk en Machdaleene van Ham, zijn huisvrouw, verzoeken in 1635 ¹⁾ als pestmeester en pestmeesteres aangesteld te worden. Sinds 18 maanden hebben zij met permissie van de heeren hun praktijk reeds in de stad uitgeoefend en verscheiden zware accidenten gecureerd. Ieder is over hen tevreden geweest. Nu „Godt Almachtig de landen swaerlijck is besouckende met de miserabele sieckte van de peste, daer dese UE. stadt oock grootelyck mede is besmeth ende van dach te dach noch meerder toeneempt ende een menichte al syn overleden van de voornoemde sieckte, dat het oversulcx noodich is te gebruycken een persoon ofte personen, die (mette hulpe van Godt) remedie weet ofte weten voor de voornoemde sieckte, daarvan hij suppliant soodanige kennisse ende wetenschap syn hebbende, als (sonder beroemen gesproocken) iemant ter werelt soude cunnen ofte mogen hebben, so omme te cureeren de personen besmet mette voornoemde sieckte als te behoeden de gesunde personen voor deselve sieckte, alles met de hulpe van Godt”.

Aan zijn verzoek is niet voldaan, maar Jacobus de Tomassyn ging voort met zijn praktijk. Bij acte van 19 Febr. 1636 kwamen hij en Ary Crynen, wonende in Keeten achter Cappelle, overeen, dat de eerste Ary Crynen's huisvrouw en zoon „van haere accidenten, wesende de pestilentie” zou cureeren. De overeenkomst was feitelijk ingegaan 5 Jan., sinds welken tijd Ary's huisvrouw al was gecureerd, en zou eindigen 26 Februari. Verder zou hij ook nog cureeren „alle de gene, die in sijn Ary Crynens huys in servituyt soude mogen sieck werden”. En dat alles voor 12 pond vlaamsch. Uit een kwitantie van Tomassyns vrouw d.d. 11 April 1636 zien wij, dat alles voldaan is. Van Tomassyn en zijn genezingen vernemen wij verder niets. Alleen weten wij nog, dat ook

1) Dit rekest komt voor bij not. Huysman, no. 346 bl. 147, tusschen acten van 28 Sept. en 4 Nov. 1635.

patiënten bij hem aan huis verpleegd werden en dat zijn vrouw een eerste oplichster was.

Uit het voorafgaande blijkt wel genoegzaam, hoe het gesteld was in een stad, die door pest bezocht was. Die van 1635 schijnt wel de ergste pestepidemie in Rotterdam, ja in geheel Nederland geweest te zijn. In Leiden o.a. mag de ziekte dan nog veel heviger gewoed hebben – men spreekt daar van 15 à 20 duizend dooden in dat jaar en van soms honderd begrafenissen op een dag, – in Rotterdam was het al erg genoeg.

Na 1637 heeft de pest zich nog maar enkele malen als epidemie hier vertoond. Aan welke ziekte de groote sterfte in 1649 – n.l. het dubbele aantal volwassen dooden vergeleken met 1650 en 1651 – moet toegeschreven worden blijkt niet, maar in het jaar 1655, toen de handel in Amsterdam geheel stilstond, zijn er in het Rotterdamsche pesthuis van 17 Juli tot 25 November 204 personen verpleegd. In de resoluties van de vroedschap wordt geen andere melding van de ziekte gemaakt dan de gewone besluiten in een pesttijd om de salarissen en het werk van pestmeesters en ziekentroosters te regelen. Een der laatsten blijkt kort vóór 13 Sept. overleden te zijn. De stedelijke colleges verloren door den dood slechts een der regenten van het gasthuis. Nog al erg schijnt ditmaal de infectie huisgehouden te hebben onder de kinderen van het weeshuis, waarvan er dertien in het pesthuis zijn verpleegd, doch gelukkig tien herstelden. Een dienstmaagd van het pesthuis stierf aan de ziekte. Uit het register van den pestmeester zien wij weer hoe ook ditmaal de dood soms „datelick” intrad.

De volgende epidemie was zwaarder en langduriger en heeft van 1664 tot 1666 in Rotterdam gewoed. Ook nu stierf als bij de vorige epidemieën ongeveer de helft van de in het pesthuis ingebrachte zieken, n.l. 296 van de 597¹⁾. Van den 16den Mei 1664 tot 28 Maart 1665 teekende de binnenvader 397 opgenomen gevallen aan. Het hoogste cijfer werd 4 Juli en 18 Oct. 1664 bereikt met negen gevallen. Het weeshuis liep weer niet vrij. In 1663 was een van de drie verpleegden in het pest-

1) Een paar gevallen zijn hieronder begrepen van 1663 en 1667.

huis een weesjongen, die na twee dagen stierf. Na 4 Juli 1664 werden dertig weezen ingebracht; van de zeventig gevallen van 21 Mei 1666 tot 1 Jan. 1667 kwamen er achttien uit het weeshuis, dat dus wel zeer besmet was, al genazen ook de meeste kinderen.

Er waren perioden van rust en 20 Maart 1665, toen het pesthuis zonder zieken was, slaakte de toenmalige binnenvader de verzuchting: „God geve dat syne oirdeellen voir altijd mogen ophouden”, een wensch, die 4 Maart en 1 Mei 1666 nog eens neergeschreven is. Nog nooit hebben stad en land zooveel tot wering en bestrijding der pest gedaan. Hadden de Staten van Holland en Westfriesland 22 Sept. 1655 besloten attestatiën, n.l. gezondheidsbrieven, te geven aan personen die zich buitenlands wilden begeven, omdat daaromtrent klachten van het buitenland waren ingekomen, veel meer dan bij vorige gelegenheden is de handel in 1664 en 1665 door de ziekte getroffen en veel meer dan anders hebben dus ook de hoogmogende heeren en de vroede vaders zich met de ziekte bezig gehouden. In het begin van 1664 weigerden Engeland, Frankrijk en Spanje onze schepen in hun havens toe te laten. Die er binnenliepen werden van 30 tot 80 dagen in quarantaine gehouden. Eerst had het verbod alleen voor Amsterdam gegolden, waar de pest zich het eerst had vertoond en vanwaar zij zich over Holland verspreid heeft. Zeeland en de steden van de Maas werden eerst nog toegelaten, maar de moeielijkheden, die de Rotterdamsche schepen ook al spoedig ondervonden, deed de regeering hier verschillende protesten richten aan de koningen dier rijken. Den 6den Maart 1664 gingen ter begeleiding van een missive aan onzen ambassadeur in Londen drie attesten mee, n.l. van Rotterdamsche doctoren, van kooplieden van de Engelsche Court en van de kosters der verschillende kerken om te bewijzen, dat Rotterdam niet besmet was en het sterftcijfer de laatste weken zelfs laag was te noemen, wat toen volkomen naar waarheid was. Ook voor den Spaanschen koning werd 9 April 1664 een rekest opgesteld bij een adres van Rotterdamsche kooplieden en geklaagd, dat de gezondheidsbrieven niet meer voldoende waren en de dienaren der Spaansche justitie zulke excessen

begingen, dat men op de grens was „des hostilités ouvertes et déclarées”¹⁾.

In den beginne hielpen de vertoogen nog wat en kregen de Rotterdamsche schepen vergunning om met certificaten, dat de personen en goederen uit zuivere en onbesmette huizen kwamen, aan wal te komen, maar de ziekte verergerde en de maatregelen, in het buitenland genomen om zich daarvoor te vrijwaren, benadeelden onzen handel hoe langer hoe meer. Het is niet te ontkennen, dat men hier den toestand in de protesten soms al te rooskleurig heeft voorgesteld, doch de buitengewone voorzorgen tegen de besmetting, vooral door de koningen van Frankrijk en Engeland genomen, maken sterk den indruk niet uitsluitend een gevolg te zijn geweest van vaderlijke zorg voor hun onderdanen. Men was hier op niet al te goeden voet met Frankrijk en de tweede Engelsche oorlog brak in 1665 uit. Al mogen wij niet vergeten, dat Londen alle reden had om bevreesd te zijn voor deze ziekte, die van 1664 tot 1666 een 100.000 burgers in de hoofdstad wegrukte, toch klaagden de Staten en de magistraat onzer stad waarschijnlijk niet ten onrechte, dat tegenover ons land deze angst voor pest slechts een pretext en de ware bedoeling was onzen handel te ruïneeren. Représaille-maatregelen daartegen van onzen kant genomen, waarop gedeputeerden van Rotterdam in „rigoureuse en serieuze termen” bij de Staten aandrongen, maakten den toestand niet beter. Ook de Zuidelijke Nederlanden deden mee aan dien boycot. 6 Aug. 1664 viel mr. Johan van Yck met zijn speeljacht Antwerpen binnen, niet wetende van de daar kort geleden afgekondigde publicatie ter wering van Hollandsche, ook Rotterdamsche, schepen. Op zijn jacht werd beslag gelegd, hijzelf in hooge boete geslagen en met zijn gezelschap heel onheusch bejegend door de dienaren van den markgraaf en van de justitie.

Groot was de verbolgenheid te Rotterdam, dat men dit „een considerabel lit der vroetschap” had durven aandoen. En dat terwijl er „door Godes genade gants weynigh ofte geen besmettelycke sieckte alhier (is), immers, soo wy

1) Deze brief is niet verzonden, daar de stad zich heeft aangesloten bij de memorie d.d. 19 Mei van de Staten aan den koning.

bericht worden, minder als binnen uwe stad". Bovendien was de geheele buurt van den heer Van Yck volkomen zuiver. Antwerpen maakte haar excuses, gaf de boete terug en het marktschip op die stad mocht weer varen met de gewone certificaten. Er waren hier echter al meer dan honderd zieken in het pesthuis opgenomen, 6 Aug. had Rotterdam op haar verzoek uit Delft een copie ter inzage gekregen van de „provisioneele ordre, mitsgaders de ampliatiën van dien op het weren ende stuyten van de besmettelycke sieckte", en op de Rotterdamsche kermis mochten „vermits de grasserende pestilentielle siecte bynaer door de geheele provincie van Holland en Westvriesland" geen kramen van buiten de stad komen. Tegen bedelarij moest weer streng opgetreden worden en 30 October 1664 lieten schout, burgemeesteren en schepenen afkondigen, dat ook hun, die door verkeerd medelijden of kwaadwilligheid bedelaars tegen de justitie beschermden, boete of het werkhuis wachtte. 23 Febr. 1665 besloot de vroedschap een oproeping te doen voor het ambt van pestmeester, daar mr. Daniël de Vosch onlangs was overleden en men nu, „dewyle jegenwoordigh door Godes genade de pestilentielle sieckte genoegsaem binnen dese stadt is comen te cessen", meer kans heeft bekwame personen daarvoor te krijgen dan wanneer de pest „comt te grasseeren". De heeren hadden echter te vroeg gejuicht. Het pesthuis moest in dat jaar nog meer dan honderd zieken opnemen.

Het gevaarlijke karakter en het snelle verloop der ziekte verloochende zich ook ditmaal niet. Den 7den Aug. 1664 dienden de hoofdliden van het brouwersgilde een rekest in, om de aanstaande vacante plaats van een gijslager niet te vervullen; hij lag op zijn uiterste „sonder apparentie van te zullen opcomen, als van de pestilentielle sieckte wesende aengetast". De moeder van het dolhuis, „moer Maertens", 16 Juli 1664 naar boven gebracht, stierf 20 Juli, de vrouw van den binnenvader Jan Gijsbertsz. Brouwer ging 22 Juli liggen en was drie dagen daarna dood. Uit het dolhuis stierven terzelfder tijd nog twee personen. De dienstmaagd Maddaleen was 15 Juli ziek geworden en 's nachts gestorven, haar moeder volgde 22 Juli, een andere dienstmaagd, Fyttie, werd 5 Augustus ziek. Ook een dienstmaagd uit het gasthuis

kreeg de ziekte, de dochter van den ziekentrouster Pieter Jacobsz. stierf en de dienstmaagd van Mozes, den ziekentrouster. Bij Pieter Jansz., oud 25 jaar, 16 October ingebracht en den volgenden dag overleden, is aangeteekend, dat hij bruijom was. In 1665 verloor de binnenvader zijn 12-jarigen zoon. In deze twee pestjaren hadden evenwel de vroedschap en andere stedelijke colleges slechts drie vroedschapsleden, een kapitein van de schutterij en, evenals bij de epidemieën in 1602/3 en 1635/6, een stadssecretaris verloren. Op de schepen van admiraal De Ruyter, van vice-admiraal De Liefde en van kapt. Almonde kwamen in 1666 pestgevallen voor. De Raamstraat en omgeving behoorden tot de meest besmette buurten.

De Staten van Holland en Westfriesland schreven „volgens het oude Christelyck gebruik” een dank-, vast- en bededag voor op 18 Juni 1664 om God o.a. te smeeken zijn welverdiende straffen, als duren tijd, zware ziekte enz. af te wenden en alle listige aanslagen en praktijken tegen het vaderland te verijdelen. Den 21sten 1665 werd een tweede dank-, vast- en bededag gehouden. In deze aanschrijvingen wordt gewag gemaakt van de zware bezoeking met pest, die gelukkig toen bijna opgehouden was.

De heeren hadden echter meer gedaan. Zij hadden professoren in de medicijnen aan de universiteit te Leiden en andere bekende doctoren uit verschillende steden opgedragen een rapport uit te brengen over het weren en de verbreiding van de contagiëuse ziekte. Dat rapport van 31 Juli 1664 is 8 Aug. opgenomen en gedrukt onder het op dien dag verhandelde. De geleerde heeren waren van oordeel, dat de ziekte van buiten ons land was ingebracht en dat alleen het isoleeren van de besmette personen verdere verbreiding kon tegengaan. De armen zouden verpleging kunnen vinden in de pesthuizen, de meergegoeden in exprès daarvoor gebouwde barakken. Huizen die besmet waren zouden voor een tijd ontruimd en geheel gedesinfecteerd moeten worden. Allen, die met de zieken in aanraking kwamen, moesten zich afgezonderd houden van het publiek. Onder de vele maatregelen door hen aangeraden trefft vooral het verbieden van verschillende gewoonten, die, zooals wij zagen, in 1635 nog in

gebruik waren. De geburen zullen niet bij stervenden mogen komen en de dooden niet uitdragen, doch daarvoor moeten bepaalde personen aangesteld worden. In en op de kisten zullen voortaan geen rozenhoedjes, bloemen of andere sieraden gelegd worden, de doodkisten moeten waterdicht zijn, grafsteden in de kerken niet geopend worden vóór de predicatie geëindigd is en de kerkgangers de kerk verlaten hebben, terwijl de graven ook niet open mogen blijven liggen tijdens den dienst. Bij begrafenissen mogen alleen de naaste bloedvrienden tegenwoordig zijn en vooral geen vrouwen en kinderen. Een begrafenismaal is uit den booze, geen drank mag in een sterfhuis geschonken worden en rouwmantels moeten verboden worden. Honden en katten in besmette huizen moet men liefst doodslaan. Als oorzaken van verspreiding en verergering der ziekte noemen de rapporteurs o.a. stilstaande en stinkende wateren, het werpen van vuil op de straten „ende in 't bysonder seepsop”, het gebruik van vruchten en groenten als pruimen, komkommers, meloenen, groente of lof van wortelen en rapen. Verschillende dezer voorschriften waren niet nieuw en dat verbod van allerlei vruchten en groenten treffen wij al aan in Amsterdamsche keuren van 1602 en 1655, evenals van het openen der graven op preekdagen en het opschikken der lijken.

Rotterdam heeft zich gehaast enkele maatregelen in dit rapport aanbevolen bindend te maken voor haar burgerij. 5 Sept. 1664 reeds schreef een keur voor, dat alle overledenen voortaan slechts door daarvoor aangestelde doodbidders of -dragers ter aarde besteld mochten worden en dat het dragen van lange rouwmantels op straat verboden was. 5 Maart 1667 werd deze keur uitgebreid en een reglement vastgesteld voor deze dienaars der begrafenissen, wier aantal op niet meer dan zestig gesteld werd. Als nieuw artikel lezen wij, dat in de sterfhuizen niets met zwart laken of een andere zwarte stof behangen mocht worden dan de glazen, de tafel en het portret van de(n) overledene. Deze dooddragers bleken echter toen – de pestperiode was feitelijk voorbij – niet meer goed genoeg te zijn voor de heeren van het gerecht, de vroedschap, den pensionaris, de secretarissen en hun familie; dezen zouden gedragen mogen worden

door gerechtsboden, kamerbewaarders, klerken ter secretarie en provoosten der stad; de heeren ter admiraliteit, de hooge officieren en kapiteins daarvan door suppoosten van dit college.

Hetzij verder door naleving van het in het rapport voorgestelde de uitbreiding van de pest is voorkomen of door welke oorzaken dan ook, na 1667 is Rotterdam verschoond gebleven van pestepidemieën, al kwamen af en toe nog wel sporadische gevallen voor. Het pesthuis had zijn tijd gehad. In Oct. 1674 bracht men uit het gasthuis, dat een invasie had gehad van zieke soldaten, 82, lijdende aan rooden loop, naar het pesthuis over, maar langzamerhand werd dit geheel in gebruik genomen voor de krankzinnigen. Het in 1711 op Feyenoord gebouwde nieuwe pesthuis heeft voor het bestemde doel geen dienst meer behoeven te doen.

Als nu de couranten berichten van pest in Oost- of Britsch-Indië of elders in het oosten, waar deze ziekte inheemsch is, beseffen wij wel, dat over die landen een groote plaag is gekomen, maar wij kunnen ons toch tegenwoordig nauwelijks meer indenken, welke verwoestingen die ziekte in vroeger eeuwen ook hier in het westen heeft aangericht en hoe ook Rotterdam daaronder geleden heeft.

GEEN BOOMEN SNOEIEN

Op het voorstel van de heeren Bremer, van Ravestein en Reckers, om de boomen op de Noord-Blaak voor de panden n°. 202, 203 en 204 in wijk 2 te doen snoeijen, heb ik de eer te rapporteren:

Dat de Noord-Blaak hier en ook elders zeer hooge boomen heeft, en dat dezelve overal te bekrompen is voor boomen van de volle grootte,

Dat daarom, als bij uitzondering op den regel van: „geene boomen te hakken”, de groote boomen der Noord-Blaak allen aan toppen en sommige zijtakken thans zouden kunnen worden ingekort en besnoeid.

Rapport van den opzichter J. Leeuwenburgh aan de Comm. van beheer over stadsgebouwen enz. 1 April 1848, fol. 261.